

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
Том 70 ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ 1976
ANNUAIRE DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA
Tome 70 FACULTÉ D'HISTOIRE 1976

ЙОРДАН ПЕЕВ

ПОХОДЪТ НА Н. БОНАПАРТ И ПРОЦЕСЪТ
НА НАЦИОНАЛНО ОФОРМЯНЕ В ЕГИПЕТ

JORDAN PEEV

L'EXPÉDITION DE BONAPARTE ET LA FORMATION
DE LA NATION EGYPTIENNE

Р е ц е н з е н т

ст. н. с. *Ангел Христов*

Р е д а к т о р

доц. *Андрей Пантев*

I

Египетският поход на Наполеон Бонапарт (1798—1801) има изключително важно значение за арабските народи. Трайните последици от това събитие започнаха веднага да се изявяват, историческите му измерения, вместо да избледняват, с времето получават все по-убедително потвърждение. Трите години френско военно, политическо и културно присъствие са начало и първообраз на обществени процеси, изменения и изяви, които продължават вече две столетия. Настъпва нов етап в историята на арабския свят — епохата на европейското колониално нашествие и господство и на разгърналото се националноосвободително движение.

Истинско стълкновение на възходящо буржоазно общество с разлагашо се феодално, експедицията стана предмет на изобилна художествена, мемоарна, научна и политическа литература. Все още обаче въпросът за нейното място в процеса на оформянето на египетската нация не е цялостно проучен и изяснен от марксистки позиции. Този въпрос има актуално значение, тъй като е свързан тясно с непреставашите полемики около националния облик и характер на Египет. Към края на миналия век идентификацията на египтяните с мюсюлманската общност, възпламена от Османската империя, започна да отслабва. На преден план излиза „фараонската“ концепция, чиито привърженици твърдят, че египетската нация съществува от времето на пирамидите и многобройните завоеватели оттогава насам не са внесли съществена промяна в нейната субстанция. От средата на тридесетте години и особено след Втората световна война активно започна да се изявява и панарабизмът. Неговите апологети определят египетската общност като неразделна част от арабската нация.

След революцията през 1952 г. различните концепции отразяват и служат на интересите на противоположни социални сили. Въпросът за произхода на египетската нация тясно се свързва с вътрешната и външната политика на страната, с проблема за избора на пътя на развитие. Основният конфликт между привържениците на различните теории фокусира около това, дали Египет трябва да води активна „арабска“ политика, като мобилизира антиимпериалистическия фронт при прогресивни вътрешни преобразования, или да се изолира и дори противопостави на него и насочи към прокапиталистическо вътрешно развитие. Панислямистите пропагандират обединение на Египет с всички правоверни режими, особено с арабските консервативни, за да се воюва срещу „материализма“, а египтяните да се върнат към примитивните „чисти“ мюсюлмански порядки.

Най-остра е полемиката между „фараонската“ и „арабската“ концепция. Излаганите становища са на пръв поглед противоречиви, а в същност се основават върху една и съща ненаучна концепция — арабска

или „фараонска“, египетската нация се сочи като хилядолетна. Чрез при-
вежданите доказателства, от историята се пренебрегва исторически пре-
ходният характер и същност на нацията като категория и явление. Про-
цесът на египетско национално оформяне отпада от полезрението на
изследователите, което е значителен пропуск както от научна, така и от
обществено-политическа гледна точка. Оттук произлиза и необходимостта
от неговото изясняване. Научният анализ на процеса на национално оформяне
обективно довежда до демистификация на двете концепции, поставя
въпроса за избора на пътя не чрез гонене на националистически илюзии,
а върху солидарността и сътрудничеството на египтяните с всички прогресивни
сили в района и в света.

Настоящата студия има за цел да попълни съществуващата празнота
около въпроса за египетското национално оформяне през призмата на
отражението на едно крупно събитие, като се направят изводи, които биха
подпомогнали бъдещите по-подробни изследвания в тази насока. Изясня-
ването на този въпрос води и до разкриване на историческите корени на
съвременните концепции за египетския национален облик и идеология.

Всички изследователи, които са писали за похода на Бонапарт в Египет,
единодушно подчертават неговото голямо влияние върху бъдещото раз-
витие на арабския свят.

Още в първите си произведения, посветени на събитието, европейските
автори от буржоазно-либералната школа и нейните арабски привърженици
по-късно безапелационно поставят похода като решаващ благотворен
фактор за египетското национално пробуждане и оформяне.¹ Известният
френски историк и редактор на излязлата през 30-те години седемтомна
„История на египетската нация“ Г. Аното отбелязва във встъплението си
към първия том: „Най-голямата услуга, оказана от експедицията на Бо-
напарт на Египет, е, че направи в него да се появи национално чувство.
Модерният Египет датира от 13 месидор, година VI (1 юли 1798 г. — б.
м., Й. П.), когато Бонапарт подписа на борда на „Ориент“ манифеста, че
дебаркира в Александрия.“² Към същата постановка с отделни нюанси
се придържат автори като Ф. Шарл Ру, А. Сорел, К. де ла Жонкиер, Х. Дее-
рен и др.³ Тяхна безпорна заслуга е събраният и изложен богат фактически
материал, който е надеждна основа за проучвания.

¹A. G a l l i a n d. Tableau d'Egypte pendant le sѐjour de l'ar-
mѐe franґaise. Vol. I-II, Paris, an XIII (1804); P. M a r t i n.
Histoire de l'expѐdition franґaise en Egypte. T. I-II, Paris,
1815 etc.

²G. H a n o t a u x. Histoire de la Nation Egyptienne. T. I-
VII, Paris, 1931-1940, T. I, p.IV (Introduction).

³F. C h a r l e s - R o u x. Les origines de l'Expѐdition
d'Egypte. Paris, 1910; F. C h a r l e s - R o u x. Bonaparte
Gouverneur d'Egypte. Paris, 1936; A. S o r e l. L'Europe et
la Rѐvolution Franґaise. Cinquiѐme partie, 1795-1799, Paris,

За основоположник на тази европоцентристка по същество линия сред арабските автори може да се счита Никола ал-Турк, сирийски християнин, свидетел на събитието. През 1839 г. той публикува в Париж „История на похода на французите в Египет“, в която личат неговите профренски симпатии.⁴ Между двете световни войни М. Сабри, автор на крупни изследвания върху историята на страната през XIX в., посочва, че експедицията на Н. Бонапарт установява принципа на движение към цивилизацията и има положителни резултати за египетското възраждане. Поучен от големите ѝ уроци, отбелязва М. Сабри, впоследствие Мохамед Али „дава на Египет измеренията на една нация“⁵. Ф. Хитти, известен с претърпялата повече от десет издания и преведена на много езици „История на арабите“, обобщава, че този рязък допир със Запада предизвиква първия шок, който подпомогна арабите да се пробудят от средновековния сън.⁶ Тези учени първи сред арабските прилагат при изследването на въпроса достиженията на европейската буржоазна историческа школа, стремят се към критичност и обективност, което придава определена научна стойност на техните трудове.

Арабските автори-традиционалисти, убедени в превъзходството на исляма, оспорват тази позиция. Първ от тях описва събитието неговият свидетел, големият историк от класическата школа А. ал-Жабарти (1754—1825). Неговото произведение „Удивителното от миналото в животоописанията и хрониките“ е един от най-ценните извори за отгласа на експедицията сред египетското общество.⁷ Ал-Жабарти вижда във френското при-

p. 440-441; C. de la Jonquière. L'Expédition d'Égypte (1798-1801). T. I-V, Paris, 1899-1907; G. Hanot a u x. Histoire de la Nation Égyptienne. T. V, Égypte turque, pachas et mameluks du XV au XVII siècle, L'Expédition du général Bonaparte, par H. Deherain. Paris, 1934.

⁴N. e l T u r k. Histoire de l'Expédition des Français en Égypte. Paris, 1839; Съвременно издание: N. T u r c. Chronique d'Égypte 1798-1804, publ. et trad. G. Wiet, Le Caire, 1950. Първото арабско издание е:

ناقولالترك، ذكر تملك
جمهوريةالترانسية الأقطار المصرية والبلاد الشامية

⁵M. S a b r i. L'Empire égyptien sous Mohamed Ali et la question d'Orient (1811-1849). Paris, 1930, p.20-21.

⁶P h. H i t t i. History of the Arabs, Tenth ed., London and Basingstoke, 1970, p.721-722, 745.

⁷А б д е р - Р а х м а н е л - Д ж е б а р т и. Египет в период експедиции Бонапарта /1798-1801/, перевод, предисловие и примечания И.К.Фильштинского. М., 1962.

съствие страшно бедствие, съчувствува на съпротивата срещу него, но като проникателен наблюдател не отрича всичко, което французите донасят, показват, предприемат и извършват през своя престой. Последователите на ал-Жабарти отиват на по-крайни позиции. Един от тях, съвременният автор М. Шукри във „Френската експедиция и напускането на Египет от французите“, подчертава, че в борбата срещу нахлулите в египетската мюсюлманска земя друговеци сред нейните правовежни жители се надига и утвърждава на религиозна основа мощно „арабско национално чувство“⁸.

През последните десетилетия, като се стремят да съчетаят силните страни на тези две крайни позиции, редица европейски и арабски учени правят по-задълбочен и обхванат анализ. Известният египетски историк А. ар-Рафии в „История на националното движение и развитие на управлението на Египет“ потвърждава, че в Манифеста на Наполеон ясно личи „мисълта за местно правителство на египтяните“ и че с документа той е „възбудил египетския национален дух“. От една страна, „нацията преживява събития, които ѝ отварят очите. . . вижда Наполеон, който я ухазва, ласкае нейната национална гордост; възвеличава миналото ѝ и прокламира нейното право сама да се управлява“. От друга страна, това е време на тежки изпитания, тя „неколкократно въстава срещу френското управление, научава се да се бори срещу въоръжена сила“. Трите години са школа за „борба и политически сражения“, в които египетската нация се издига, „появява се с нова самоличност и млад дух, устремен към извисяване и величие“⁹. Значителен принос за осветяване на идейно-политическите последици от похода има големият египетски учен Л. Ауад в авторитетната си работа „Чуждото влияние върху съвременната арабска литература“¹⁰. Авторът разграничава завоевателните цели и действия на окупаторите от реалните положителни и решаващи за египетското възраждане резултати от експедицията. Според него тя е поставила началото на национализма. Той ще кристализира по-късно в идеята за египетска нация и ще се въплъти в лозунга „Египет за египтяните“. Л. Ауад смята въведените от Бонапарт институти за първи стъпки на съвременно държавно организиране, стъпки, които стават причина в общественно-политическата практика и мисъл да се очертаят демократично и националистическо направление.

Друг изследовател А. Лука за разлика от своя сънародник Л. Ауад поставя по-ограничени рамки на оказаното от похода влияние. Като подчертава ниското социално-политическо и духовно състояние на египет-

⁸ محمد فواد شكري، الحملة الفرنسية و خروج الفرنسيين من مصر، القاهرة ١٩٦٢

⁹ عبد الرحمن الرفاعي، تاريخ الحركة القومية وتطور نظام الحكم في مصر، القاهرة ١٩٥٥، ج ١ ص ١١٨؛ ج ٣، ص ٢٥٧ - ٢٥٨

¹⁰ لويس عوض، المؤثرات الأجنبية في الأدب العربي الحديث والفكر السياسي والاجتماعي، القاهرة ١٩٦٣، ج ٢ ص ٥٥ - ١٠٣

ското общество, той го счита за неспособно да възприеме и използва до-
несените нови идеи и създадените институти.¹¹ Сирийският учен Н. Хатум
характеризира събитието като „болезнен и възбуждащ външен тласък“
за египетското и арабското общество в тяхната нова история, който, съ-
четан с вътрешните предпоставки, подпомага египетското възраждане.¹²
Р. Мустафа нарича похода „първата съвременна колониална заплаха“
за арабския свят, която широко открива вратите за чуждо идейно-поли-
тическо влияние върху него.¹³

Интерес представляват и възгледите на египетските революционни
демократи. В своята „Философия на революцията“, написана в първите
години след победата от юли 1952 г., Г. А. Насър сравнява Египет в наве-
чернето на похода с болник, задушаван се в застоен въздух на стаята си.
Експедицията подобно на буря разбива нейните врати, нахлува свеж въз-
дух, който шибя по неговото отслабено тяло. „Теченията на новите идеи
навлизат, но ние не бяхме готови да ги приемем . . . Ние се опитахме да
хванем влака на прогреса, когато пет века ни разделяха. Пътят бе дълъг,
ходът трагичен.“¹⁴ Тези схващания със задълбочаването на социалните
преобразования и на конфликта с империализма претърпяват еволюция.
Идеята за неподготвеност на обществото е заменена с твърдението, че
до нашествието има наченки на египетско пробуждане. Походът започва
да се оценява като фактор, който допринася революционната мощ на
египетския народ да се разгърне и нанесе решителен удар на окупаторите.
Тези по-скоро политически, отколкото научни постановки намират израз
в Националната харта от 1962 г.¹⁵ В този дух са и изводите на С. Насаг в
книгата „Египет и явлението революция“, определящ френската експеди-
ция като „исторически фактор в живота на египетския народ“.¹⁶

¹¹ A. L o u k a. La renaissance égyptienne et les limites de
l'oeuvre de Bonaparte. - Cahiers historiques égyptiennes,
N^o1, 1955, p. 15-17.

¹² د. نور الدين حاطوم، محاضرات عن حركة القومية العربية،
معهد البحوث والدراسات العربية، القاهرة ١٩٦٧، ص ٧٨؛

د. نور الدين حاطوم، يقظة القومية العربية، معهد البحوث
والدراسات العربية، القاهرة ١٩٦٨، ص ٤٣ - ٤٤

¹³ د. أحمد عبد الرحيم مصطفى، حركة التجديد الإسلامي
في العالم العربي الحديث، معهد البحوث والدراسات
العربية، القاهرة ١٩٧١، ص ٤٦ - ٤٧

¹⁴ جمال عبد الناصر، فلسفة الثورة والميثاق الوطني،
بيروت ١٩٧٠، ص ٢.

¹⁵ Пак там, ص ١٢٤

¹⁶ سيد حامد النساغ، مصر وظاهرة الثورة، دراسة في تاريخ
الثورات المصرية، القاهرة ١٩٦٩، ص ٧.

Наред с арабските изследователи през последните десетилетия и редица западноевропейски, като Б. Луис, Ж. Берк, Р. Калиски, Ж. Херолд, П. Ватикиотис и др., правят сериозни крачки напред най-вече към по-изчерпателно изясняване на социално-политическите последици от експедицията.¹⁷ Оттук и голямата полза от техните трудове за настоящото проучване.

Сред египетските учени-марксиста, бележещи сериозни постижения в изясняването на проблемите на новата и най-новата египетска история на страната и арабския свят (Р. Барауи, М. Анис, Х. Риад, Ф. Гиргис и др.), следва да посочим и работата на А. Абдел Малек „Идеология и национално възраждане. Модерен Египет“, в която се отделя внимание на последиците от експедицията.¹⁸ Авторът посочва решаващата роля на френското присъствие за зараждането в хода на съпротивата срещу чуждите сили на идеята за независимост. Той отбелязва, че походът е началото на националното възраждане и обуславя различните идейни съставки на този процес (разбиранията за нацията, отечеството, независимостта) впоследствие да не се развиват успоредно. Тази неравномерност повече от столетие оказва влияние върху общественно-политическата мисъл. А. Абдел Малек счита френското дебаркиране за начало на историята на модерен Египет, но обръща внимание, че от 1798 до 1805 г. решаващо значение има външната

¹⁷B. L e w i s. Les Arabes dans l'histoire. Neuchatel, 1958;

J. B e r q u e. L'Egypte, Impérialisme et révolution. Paris,

1967; R. K a l i s k i. Le Monde arabe. T. I-II, Paris, 1968;

J. C. H e r o l d. Bonaparte en Egypte. Paris, 1964; P. J.

V a t i k i o t i s. The Modern History of Egypt. New York -

Washington, 1969; M. B e r g e r. Military Elite and Social

Change, Egypt since Napoleon, Princeton, 1960.

¹⁸ راشد البروي، التطور الاقتصادي في مصر في العصر الجديد
القاهرة، ١٩٤٤

محمد انيس، الحركة الوطنية في مواجهة الاستعمار الازدي،
١٩٦٦/٥، رقم ٦، ص ١٣-٢٥

فوزي جرجس، دراسات في تاريخ مصر السياسي منذ
العصر المملوكي، القاهرة، ١٩٥٨

A. A b d e l - M a l e k. Idéologie et renaissance nationale.

Egypte Moderne, 2-ème éd., Paris, 1969. Въпросът също е

засегнат и в: Egypte, Société militaire. Paris, 1962, както

и в: Problématique du socialisme dans le monde arabe, L'Homme et la société, N°2, 1966, p. 128.

намеса. Затова при периодизацията на националното възраждане той предпочита да приеме 1805 г. Тогава властта преминава в ръцете на Мохамед Али като основен фактор за социалните и идейни процеси става съотношението между вътрешните сили в страната. Работата на А. Малек е значителен принос за изясняване на проблемите на египетското възраждане, отличава се с голяма задълбоченост, богата документираност и изчерпателност.

Съветските историци също отделят внимание на похода. Те анализират причините за неуспеха на Бонапарт, разкриват упоритата борба срещу нашественика, както и съпътстващите експедицията перипетии в международните отношения. Съветската наука приема 1798 г. за начало и преломна дата в новата история на арабския свят.¹⁹ С похода на Бонапарт започва и описанието на политическите събития в известната „Нова история на арабските страни“ от видния арабист В. Луцки.²⁰ Голямо значение за изясняването на интересувания ни въпрос имат задълбочените изследвания по зараждането на капитализма в Египет и в Близкия Изток.²¹ От полза като методологическа основа са и историко-философските разработки, посветени на възникването на нациите и националната идеология.²²

В българската литература походът не е разглеждан. Той се посочва между другото само като политическо събитие от новата история.

От направения преглед личи, че експедицията се разглежда и определя като решаващ фактор и катализатор за развитието на египетското и арабското възраждане. В своите трудове европейските и арабските учени не разграничават процеса на национално оформяне от възрожденския процес. Едно такова разглеждане на въпроса е недостатъчно, за да се разкрие научно и обективно същността на националното оформяне. Същия

¹⁹ М. М. Ф и л ь ш т и н с к и й, предисловието към А. а л - Д ж а б а р т и. Египет..., с. 5-44; А. Д. Н о в и ч е в. Вторжение Французов в Египте и Франко-турецкая война 1798-1802. - В: Вопросы стран Азии. Ленинград, 1965, с. 95-122.

²⁰ В. Б. Л у ц к и й. Новая история арабских стран. М., 1966, с. 33-41.

²¹ О генезисе капитализма в странах Востока /X - XX вв./, Материалы обсуждения. М., 1962; Л. А. Ф р и д м а н. Капиталистическое развитие Египта /1882-1959/, М., 1963; О. Г. И н - д ж и к я н. Буржуазия Османской империи. Ереван, 1977; Н. А. И в а н о в. О типологических особенностях арабо-османского феодализма. - Народы Азии и Африки, 1978, с. 54-66.

²² Национальные процессы в странах Ближнего и Среднего Востока. М., 1974; Н. А. С и м о н и я. Страны Востока: пути развития. М., 1969, и др.

подход следват и арабските марксисти, като спират пред самия праг на изследвания, който, веднъж преминал, би ги довел до интересни и полезни резултати.

Учените от социалистическите страни досега не са се занимавали със значението на похода във връзка с процеса на национално оформяне в Египет. В трудовете им, посветени на социално-икономическите и политическите проблеми на страната през XIX—XX в., се среща постановката, че този процес е налице, посочват се присъщите му черти. Връзката му с френската експедиция е посочена декларативно, без да бъде изследвана. С настоящото проучване тази връзка се извежда на преден план, като се прави опит да се установи реалното съотношение между историческото събитие и неговите последици — и двете значителни по своите измерения за съвременния арабски свят.

* * *

През 1517 г. султан Селим разгромява мамелюшката държава и превръща Египет в пашалък на Османската империя. Завоеванието е по-скоро „инцидент в борбата между мамелюшките фракции“²³ Населението не посреща враждебно турската войска и администрация. Техният авторитет на ударна сила на исляма се издига чувствително с приемането от Селим на титлата халиф на правоверните. Самите турци се отнасят към египтяните и арабите като към единоверци, говорещи свещения език на Корана, като приемат, без да развият, редица постижения на тяхната цивилизация. Османското господство в долината на Нил за разлика от това на Балканите не приема такива остри дискриминационни форми и скоро се превръща в номинално.

Настъпилият упадък на империята от средата на XVII в. отново извежда на преден план мамелюците. Тяхната военна организация е съхранена от султана и постепенно ръководещите ги бейове завземат управлението на страната. Установените турски гарнизони престават да бъдат фактор в политическия живот. Голямата част от съставящите ги еничари и азаби се отклоняват от преките си военни задължения, занимават се със занаятчийство и земеделие. Султанските чиновници не могат да се опрат на надеждна военна сила. Резиденцията на турския паша продължава да бъде прочутата крепост на Кайро, но той е отстраняван, щом като повечето мамелюшки бейове не са доволни от него. Султанът не е в състояние да налага със сила своите избраници и е принуден да одобрява този, когото посочат наддесетте мамелюци. Те от своя страна продължават да считат падишаха за номинален съюзерен и да му изпращат дължимия данък, неговото върховенство се провъзгласява при петъчната молитва, името му се гравира върху сечените от тях монети.

Създалото се равновесие между официалния и действителните власти на страната продължава до средата на XVIII в. През 1769 г. мамелюкът Али бей отстранява турския паша, прекъсва връзките с Високата порта и след успешен поход в Сирия и Хиджаз си присвоява титлата „султан на Египет и владетел на двете морета“²⁴ В настъпилия въоръжен кон-

²³ Political and Social Change in Modern Egypt. P.M.Holt (ed.),

L., 1968, p. XVI.

²⁴ G. H a p o t a u x. Histoire... T.V, p. 122-137.

фликт надделява авторитетът на падишаха като халиф и през 1773 г. разбунтувалият се мамелюшки предводител е убит от приближените си. Своеобразна прелюдия на Мохамед Али, акцията на Али бей завършва безуспешно, но и опитите на Истанбул да установи по-реална власт също са осуетени. През 1791 г. начело на Египет застават двамата мамелюшки бейове Мурад и Ибрахим. Въпреки прокламираната лоялност към Портата те в същност са почти независими, дотолкова е разхлабена връзката, привличаща страната към Османската империя.²⁵

Положението на Египет в навечерието на френския поход отразява и състоянието на Османската империя през XVII—XVIII в. Отличителна черта на нейната социално-политическа система продължава да бъде абсолютното господство на държавата над обществото, основен белег на т. нар. източен феодализъм.²⁶ Върховната собственост над земята и естествените източници на богатството принадлежи на мюсюлманската умма, изпълнена от държавата и нейния повелител, налице е тежък бюрократичен апарат, чиито административни и религиозни функции взаимно се проникват и допълват едни с други. Този апарат по думите на Енгелс има винаги само три ведомства: финансово — за ограбване на собствената страна, военно — за ограбване на собствената и чуждите страни, и на обществените работи — имащо грижата за възпроизводството.²⁷ Главна негова задача тук е поддържането на системата за напояване, имаща за Египет жизнено значение.

Характерният облик на османския феодализъм отразява и спецификата на социалната структура. В Египет, както и в останалите области въпреки липсата на съсловни ограничения (според исляма всички свободни мюсюлмани са равни) е налице ясно изразено социално-политическо неравенство. Обществото се разграничава на две политико-икономически неравноправни групи — на привилегировани „големци“ (кибар) и на низини „малки хора“ (сигар). За разлика от западния феодализъм тук е характерна сравнително лека вертикална мобилност и съответна неразвитост на хоризонталните социални връзки, при което всички поданици на султана са равни или, както отбелязва Н. А. Иванов, „в еднаква степен безправни“²⁸.

²⁵ F. Charles - Roux. Les origines..., p. 41.

²⁶ Еж. М. Godelier. La notion de "mode de production asiatique" et les schémas marxistes d'évolution des sociétés. Paris., 1964; Ф. Тöкеi. Sur le mode de production asiatique. Budapest, 1966. Обобщение на постигнатото прави В. Н. Никифоров. Восток и всемирная история. М., 1977.

²⁷ К. Маркс, Ф. Енгелс. Стч. Т. 28, с. 209; Т. 9, с. 152-158.

²⁸ Н. А. Иванов. О типологических особенностях..., с. 65.

إبراهيم عامر الأرض والفلاح، المسألة الزراعية في مصر، القاهرة 1958

Най-ниско в обществената пирамида стои главната производителна сила — египетският селянин, фелахът. В рамките на основната социална и стопанска единица — общината, той обработва със собствени сечива, постоянно или чрез преразпределение парцел земя. Общината е солидарно отговорна за събирането на данъците и фелахът не може да я напусне без разрешение, нито да се отклонява от ангария при чифликчията или без под страх от най-сурово наказание. Селяните по брега на Нил обработват една от най-благодатните почви, но получават нищожна част от нейните плодове, тъй като са подложени на рядко срещани в историята грабеж и експлоатация. Фелахът издържа господстващата върхушка, осигурява материалните ресурси на страната и дава принос за хазната на империята. За тази цел апаратът за контрол и насилие достига до всяка община. Основният поземлен данък се разпределя на три части — за османската хазна средно около 20%, за местния управител бей около 10% и близо 70% остават за „мултазима“ — откупвач на самия данък.²⁹ Освен данъците, и ангарията, наемите за предоставена за обработка земя фелахът плаща всевъзможни други такси и тегоби. Съвременниците сочат, че той е изложен на неограничен произвол, че на него се гледа като на обработващо земята животно.

Трудовото население в градовете се състои от дребните занаятчии и търговци, обединени в еснафи, играещи ролята на низови административно-стопански звена. Държавната власт повсеместно и с подробности регламентира и контролира дейността им — правилата за занаятчийско производство и търговия, доставките на суровини и тяхната обработка, разпределението и оценката на продукцията.³⁰ Това население е подложено на непрекъснатия произвол на администрацията и мамелюците. Характерен признак за настъпилния упадък е намаленият брой на производителите за сметка на ориенталския лумпенпролетариат и на заетите в обслужващия върхушката сектор — домашна прислуга, бръснари, теляци, певци, наред с дервишите и просяците, част от които даже са обединени в свой еснаф. Все още съществува и робство — прислужници и наложници, довеждани от Судан и Абисиния, но повечето от тях в края на краищата биват освобождавани.

Господстващата върхушка представлява съвкупност от експлоататорски прослойки, опиращи се на монополното владение на земята от държавата като нейни преки и косвени пълномощници. Главните сред тях се

²⁹ Political and Social Change..., p. 91-103.

³⁰ G. B a e r. Popular Revolt in Ottoman Cairo. - Der Islam, Berlin, october, 1977, p. 213-214; A. R a y m o n d. Artisans et commercants au Caire au XVIII s. Damas, 1973-1974. Красноречиво и добре документирано описание въз основа на наблюденията на съвременниците прави П. О л д р и д ж, Каир, М., 1970, с. 97-112.

оформят от членовете на военноемминистративната организация и от духовенството.³¹

Характерно за Египет за разлика от останалите османски провинции е ръководното място, което заемат във върхушката мамелюците, войници-роби, довеждани в ранна възраст от Кавказ, Туркестан и Балканите. Те възлизат на десетина хиляди души и се групират в отряди с различна численост около „домовете“ на произхождащите от тяхната среда и издигнали се бейове. Десетина от най-видните сред тях излъчват „шейх ул-белед“, който е истинският управител на Египет. Те оглавяват и 24-те области, на които е разделена страната, като са не само представители на властта, но и нейно възплъщение. При съществуващото номинално владение на земята от султана главна форма на феодалната собственост е „илтизамът“ — даване временно или пожизнено на парцел при условие, че използващият го „мултазим“ внася в хазната изискваните от него поземлени данъци или изпълнява определена длъжност. Полученият участък мултазимът дава под аренда или задължава фелахите да го работят ангария. Чрез илтизамите, с които се разпореждат, чрез пряко предоставените им освободени от данъци парцели мамелюците владеят около 2/3 от обработваемата площ.³² С богатствата на египетската земя, със живота и съдбата на нейното население се разпорежда върхушка на каста от чужденци, които по оценката на европейския пътешественик Волней в „положението си на царе носят души на роби“³³. Класовото подтисничество и противоречия в селото се изострят от етническите различия между господстващите феодали чужденци и египетските селяни.³⁴

Другата основна феодална прослойка е местната арабска. Това са най-видните фамилии на улемите, свързани с функциите на съдопроизводството, религиозния култ и образованието. Те разполагат с илтизами, но основа на могъществото им са доходите от вакъфите, които те управля-

³¹ М. М. С м и л я н с к а я. Структура и еволюция господстващото класа Ближнего Востока на рубеже нового времени. — Народы Азии и Африки, 1978, 3, с. 69; А. Р. А б д у л Ра х м а н. The Ottoman rule and its effect on Egyptian Society (923-1213 A.H., 1517-1798 A.D.). — Journal of Asian and African Studies, Tokyo, №13, 1977, p. 67-76.

³² О генезисе капитализма..., с. 254. За системата "илтизам" вж. у S. J. S h a w. The Financial and Administrative Organisation and Development of Ottoman Egypt 1517-1798, Princeton, 1962.

³³ J. et S. L a s o u t u r e. Egypte en mouvement. Paris, 1962, p. 37.

³⁴ В. И. Л е н и н. Соч. Т. 18, с. 401.

ват или дават под аренда. В градовете притежават значителна недвижима собственост, имат приходи от ръководството на еснафите и на религиозните братства. Докато богатството на мамелюка е свързано с личния му успех, това на шейховете се трупа от поколения. За разлика от другите господстващи прослойки, сравнително „открити“ за хора от най-различен произход, тази върхушка се характеризира с известна „съсловна“ затвореност. Към нея спадат най-вече шейховете, претендиращи, че водят родословието си от фамилията на Мохамед, видните богослови и ръководители в Ал-Азхар.

Най-широка прослойка сред господстващата върхушка и нейн пряк инструмент за потискане и експлоатация съставляват средните и низшите военни — мамелюци и еничари, представителите на административния апарат — надзиратели, контрольори, данъчни агенти, писари, както и на религиозния култ и съдепроизводството — ходжи, кадии и др.

Сърперник на бейовете мамелюци и шейховете, особено в южните райони, е арабската бедуинска върхушка. Ръководените от нея племена, в които господствуват патриархални порядки, се занимават със скотовъдство, керванджийство и грабеж на уседналото население, но избягват считаното за унижително примесване с него освен при отвличанията. Постепенно от нападения тази върхушка преминава към по-систематична експлоатация чрез налагането на „покровителство“ на общините, с което влиза в конфликт с мултазимите и бейовете.³⁵

Характерна черта на върхушката е нейната етническа пъстрота и рязко разграничаване на функциите. Мамелюците успяват да отдалечат религиозните първенци от управлението и изцяло да го монополизират. В Кайро при случая се свиква управителното тяло — „диван“, съставен от десетина най-видни мамелюци и неколцина шейхове. Решават мамелюците, от шейховете се иска да подкрепят надделелия при борбите за власт клан. Между двете прослойки се създава симбиоза поради взаимната нужда от поддържане на господството в обществено-политическия и духовния живот. Тясното преплитане на двете сфери предизвиква и сърперничество. От средата на XVIII в. шейховете и улемите от известната джамия и университет ал-Азхар, представляващи и своеобразна интелигенция критикуват мамелюшкия сепаратизъм, настояват за подчинение на султана халиф в името на единството на Османската империя, опора на исляма. Налице са и отделни опити, все още подавяни в самото начало за привличане на градските низини и фелахите в стремежа към ограничаване на мамелюшкото всесилие.³⁶

Социалната разноликост на населението се съчетава с етническата и то най-вече в градовете. Основно и определящо египетския народностен облик ядро са фелахите — ислямизираните потомци на древните египтяни с примеси от преминалите завоеватели, предимно от арабите, от които приемат езика, религията и културата. На границата между семитската и негроидната раса фелахът не може да бъде отнесен нито към едната, нито към другата и представлява най-вече примес от тях двете.

³⁵0 гезезисе капитализма..., с. 253.

³⁶

سید حامد النساج، مصر... ص 68 - 74

Коптите са съхранили християнската религия потомци на древните египтяни. Те говорят арабски, антропологично и битово са почти идентични с мюсюлманите, в градовете и селата те се занимават предимно със занаятчийство и търговия, заемат видно място в данъчния апарат. Коптите-писари, т. нар. „сарафи“ предават от баща на син водената и позната само на тях поземлена регистрация — „рузнаме“, считана за държавна тайна.³⁷ Монополът върху длъжността дава значителни материални облаги и предизвиква враждебността на фелахите. Богатите копти в градовете са търговци и посредници, в техни ръце са и откупените приходи от митниците. Така коптската общност, представляваща около 1/10 от населението и подчинена в религиозно правно отношение, се разграничава и социално — различия, които поддържат взаимната отчужденост.

В градовете живеят и други етнографски и религиозни групи: сирийци-маронити, несторианци от Месопотамия, евреи, арменци, няколко стотин европейци. Те се занимават с търговия и посредничество, частично с лихварство, а гърците — с мореплаване и транзит. Всяка община обитават отделни, оградени със стени квартали със свои традиции и вътрешен живот.

Класиците на научния социализъм разглеждат процесите на формиране на народности и нации като резултат от сложни взаимоотношения между отделните социални и етнически групи, основани върху класовата борба. В навечерието на френското нашествие населението по брега на Нил говори общ език и изповядва в мнозинството си една религия. Подобно на Европа, където смесването на победеното селско и градско население довежда до претопяването на германските вождове завоеватели и техните отряди, и тук повечето от дошлите в ранното средновековие арабски бедуински племена са асимилирани по бит и социална структура от превзхождащото ги по материално и духовно равнище коренно население. От своя страна те му налагат впоследствие своята култура и език. Извън пълната асимилация остават малки етнографски групи от двата етнически компонента на египетската народност — бедуините и коптите:

От демографска гледна точка египетското население може да се смята за стабилизирано, което е един от главните фактори за народностното му оформяне. Този процес протича при изключителни географско-природни условия — едва ли другаде по света те са толкова благоприятни за изграждане на единна държава. Оазисният характер на долината на Нил налага силни централизиращи икономико-политически функции на властта поради жизнената нужда постоянно и в големи мащаби да се организира напояването. От VIII до XVI в. процесът на народностно оформяне протича в рамките на самостоятелна държава, а по-късно в икономико-политически обособена област от Османската империя. Това време може да се счита за период на окончателно оформяне на египетската народност със свой типичен начин на живот и бит, етнически, културен, езиков и расов облик.

От турското завоевание до края на XVIII в. процесът на народностна консолидация среща големи трудности и спънки. Решаващото препятствие се корени в спецификата на разложението на феодалната система, при което се усилва паразитният характер на господстващата класа и се рушат производителните сили. Намалява простото възпроизводство — в

³⁷ G. H a n o t a u x. Histoire... T. V, p. 80-82.

края на XVIII в. в страната се произвежда само 1/4 от земеделската продукция през античността. За два века населението на Египет намалява почти наполовина и възлиза на около 2,5 млн. души.³⁸ В същото време обемът на поземления данък нараства от 50 на близо 412 млн. пари, което е чувствително увеличение въпреки намаляването на златното и сребърното съдържание на монетите.³⁹

Настъпилата криза се чувства осезателно и в градовете. Разорението в селското стопанство, откриването на морския път за Индия, пиратството по Средиземно море ограничават международните връзки на страната. От Египет като транзитен пункт продължава износът за Европа на слонова кост, злато, перли, подправки и коприни от Африка и Азия наред със собствената селскостопанска продукция. Значителна част от нея се разменя срещу манифактурни европейски произведения, като оръжие, стъкло, луксозни предмети, изцяло употребявани от върхушката. Проявява се отбелязаният от Адам Смит нееквивалентен характер на размяната, който предизвиква засилена експлоатация на фелахите и спъва икономическата активност в градовете. Като последица тяхното население стагнира. Катастрофално е положението на пристанищата — бившата милионна Александрия наброява едва 20 хиляди души. Кайро запазва мястото си на център на политическия и обществения живот, но е значително намален — около 300 хил. жители, и провинциализиран. Съвременните европейски пътешественици говорят за пустеещи развалини, за улици и пазари, пълни с просешки тълпи, за царящо насилие и жестокост.

Най-характерен израз на оказваното от загниването на феодализма влияние върху народностната консолидация е дейността на върхушката. Мамелюците, както и отделни части от малобройната турска администрация са типично чуждо тяло в народностния ансамбъл. Те нямат други интереси освен обогатяване, не подбират средства в ограбването на страната и населението, от които са напълно отчуждени. За близо хилядолетие престой мамелюците остават пришълци, без собствено поколение.⁴⁰ На обективно необходимата за напредъка централизация на властта и управлението те противопоставят своето надмощие и произвол в областите и илтизамите, занемаряват напояването, засилват грабежа. Предизвиканият упадък спъва прогреса във вътрешното разделение на труда и диференциация в общината. Несигурността на пътищата и нарастващите такси ограничават размяната между областите, като насърчават възпиращата напредъка тенденция към натурално самозадоволяване и изолация.

Стагнацията в развитието на производителните сили, икономическият упадък и политическата нестабилност пречат за развитието на феодалните отношения да се оформи нова и жизнеспособна класа, каквато е буржоазията. По този повод Ф. Енгелс отбелязва, че „турско,

³⁸ История национально-освободительной борьбы народов Африки в новое время, М., с. 158.

³⁹ Political and Social Change..., p. 97-98.

⁴⁰ P. V a t i k i o t i s. The Modern History..., p. 24-31.

както и всяко друго източно господство е несъвместимо с капиталистическото общество“. Принадената стойност с нищо не е гарантирана от хищните ръце на сатрапи и паши и „отсъства първото условие за буржоазна предприемаческа дейност, а именно сигурността на търговеца и неговата собственост“⁴¹. Лихварството съществува в ограничени мащаби, тъй като ислямът го забранява на правоверните. К. Маркс посочва, че то не е в състояние да измени докапиталистическите начини на производство, а при неговите азиатски форми не може да предизвика друго освен корупция и упадък.⁴² Появяващите се на икономическата сцена елементи на буржоазните отношения не се възпроизвеждат системно. Задълбочава се и социално-етническата хетерогенност поради неравномерното развитие на различните етнографски групи. Сред ръководната върхушка не могат да кристализират основани на буржоазната собственост общи интереси, които да предизвикат стопански подем и дадат тласък за вътрешнокласова етническа интеграция. В икономическия живот значителна роля играят немюсюлманите, но те са религиозно потиснати и подложени на ограничения. Между тях и местната мюсюлманска върхушка съществува съперничество, голяма е и класовата пропаст, разделяща ги от мнозинството от населението. Тези противоречия не позволяват на немюсюлманската прослойка, очертаваща се като носител на нови прогресивни отношения, да ги прокара в цялото общество, да оглави фронт за борба срещу феодалните порядки и носители, която борба да стимулира националния процес.⁴³

Съветският учен В. Б. Луцки и особено египетският изследовател И. Амер подчертават, че в навечерието на европейското завоевание в Египет са започнали да се реализират възникналите предпоставки за развитие на капитализма.⁴⁴ Следва да се отбележи, че тази реализация върви мъчително и спорадично, обуржоазяването обхваща само отделни етнографски периферни и малцинствени групи от обществото и не е в състояние да даде тласък на процеса на национално оформяне. Благоприятните политически, географски, социални, демографски и исторически фактори, обусловили и съпътствували изграждането на египетската народност като етническа общност, характерна за феодален строй, от началото на XVI в. постепенно отслабват или изчезват, с което прекъсва по-нататъшният процес на нейната консолидация. В края на XVIII в. няма условия за преобразуването ѝ в буржоазна нация. Тя се намира в криза и липсата на общностно самосъзнание става характерна нейна черта.

Липсата на египетско общностно самосъзнание ясно проличава в идейно-духовната надстройка. Тя следва общия икономико-политически упадък, загубата от Египет на престижното място на център на арабската

⁴¹ К. Маркс, Ф. Енгелс. Съч. Т. 22, с. 31.

⁴² К. Маркс, Ф. Енгелс. Съч. Т. 25, ч. II, с. 140.

⁴³ Д. П. Мнцкян. Буржоазия Османска империя..., с. 11, 25, 27; срв. К. Маркс, Ф. Енгелс. Съч. Т. 9, с. 27.

⁴⁴ О. Реневице. Капитализма..., с. 407-408; ص ٨٢ ابراهيم عامر، الأرض...

и ислямската култура. Засилва се суфизмът — религиозният мистицизъм, отричащ постиженията на рационалната арабска мисъл в периода на нейния разцвет: Странствуващи дервиши, освен че поддържат фанатизма и суеверието, привличат населението в различни секти и братства, които водят до психически разграничения между отделни негови групи. Турският език става официален, но се говори от съвсем малка част, сериозно спада равнището на науката и образованието. Настъпва своеобразен провинциализъм, при който вместо на класически арабски се появяват произведения на говоримия диалектен език. В противоречие с исляма се почитат локални светии, чествуват се празници, наследени от фараонско време. При настъпилния общ упадък засилването на местните традиции като белези на египетската етническа физиономия не може да стимулира утвърждаването на народностната самоличност на населението, нито духовно да го обедини.

В навечерието на френското нахлуване в Египет неговите жители вместо общностно солидарни се разграничават взаимно на мюсюлмани и християни, на каирци и фаюмци, на фелахи и араби (наименование, давано на бедуините), на сунити и алауити, на гърци и маронити. Фелахът гледа с опасение на бедуина, крие реколтата си от мултазима мамелюк, сарафа-копт и турския ага. Вместо към съвместни действия инстинктът му за самосъхранение го насочва към изолация и отчужденост, задържащи феодалните порядки.

Пълното надмощие в градовете на корпоративното, религиозното и етническото разделение прикрива класовите противоречия и борба, като ги канализира в своите често пъти организирани рамки. Въпреки това кайрските низини често се бунтуват. Най-известни са техните въоръжени надигания през 1678, 1711, 1722, 1731, 1778 г. и др. Често пъти обаче градското население се превръща в инструмент на оспорващите властта си мамелюшки и еничарски групировки. Създадените от тях „партии“, най-известните от които са на фикарити и касемити, изразяват съперничеството си чрез привързаността към отделни отбори в провежданите зрелищни военни турнири. По този повод ал-Жабарти отбелязва с горчивина, че ненавистта между тези „партии“ се предава от господарите на робите и слугите, от бащите на синовете и е причина за много насилия и престъпления.⁴⁵ В градовете и селата безпрекословно се зачита само върховният властител — султанът на османлиите и халиф на правоверните. Неговият престиж, без да се съпътства с реална власт над страната, скоро при чуждото нашествие ще проличи с цялата си мобилизираща сила.

* * *

След отблъскването при Мансура през 1250 г. на оглавените от Луи IX кръстоносци Египет и Близкият Изток остават въвн от амбициите на френските крале. От средата на XVI в. техните погледи отново се насочват

⁴⁵ G. В а е г. Popular Revolt in Ottoman Cairo..., 213-242;

Л. О л д р и д ж. Каир..., с. 100; А. Р а у ш о н д. Une „Révolution au Caire sous les Mamelouks, La Crise de 1123/

1711, - Annales Historiques, N°6, 1965, Le Caire, p. 95-120.

към него и чрез предоставените от султана капитулации европейските търговци получават редица привилегии. Колониалната експанзия към Индия очертава Близкия Изток като естествен междинен пункт. В края на XVII в. в изложение до Луи XIV Лайбниц предлага тяхното завладяване.⁴⁶ Завоевателните стремежи на френските крале след 1789 г. се поемат от утвърждаващата се буржоазия. Тя цели да превърне Средиземно море в свое, да овладее неговия северноафрикански и западноазиатски бряг. Този стремеж, съпроводен с експанзията в Европа, среща противодействието на Англия и поражда упорито съперничество.⁴⁷ В настъпилния двубой Египет и Левантът заемат важно място и към района се обръщат двамата най-видни френски държавници — политикът Талейран и военачалникът Наполеон Бонапарт. И двамата считат, че неговото завладяване ще донесе както големи икономически изгоди, така и решаващи преимущества в борбата срещу Англия.⁴⁸

Предложенията на Талейран и Бонапарт срещат положителен отзвук.⁴⁹ Деловите и политическите среди виждат перспективите от „оползотворяването на една от най-плодородните страни в света“⁵⁰ и възстановяването на естествения път към Индия. Обществеността се вълнува и от лозунга за разпространяване и тук на прокламираните от революцията идеи, въпреки че укрепилата се буржоазия все повече ги лишава от републиканското им хуманно и прогресивно съдържание.⁵¹ В началото на 1798 г. е взето решение за организиране поход към Египет.

С Наполеон тръгват прославилите се генерали Жуно, Бертие, Лан, Мюра, Клебер, забележителните учени Монж, Бертоле, Сент Илер, Кон-

⁴⁶Подробно и изчерпателно изследване на въпроса: F. S h a r -
l e s - R o u x. Les origines..., 1910.

⁴⁷В. Б. Луцкн И. Новая история..., с. 34.

⁴⁸C. de la Jonquière. L'Expédition..., Т. I, р.
154-168.

⁴⁹Подробно за политическата подготовка в страната и на между-
цароцната арена: G. L a s o u r - S a u e t. Talleyrand.
Vol. I, Paris, 1933.

⁵⁰L. B r e h i e r. L'Egypte de 1798 à 1900, Paris, 1900, р.
24. Цит. по: A. de V i d a s. Premier impact européen
en Afrique musulmane, Bonaparte et l'Egypte, thèse de Di-
plôme /dact./, Collège d'Europe. Bruges, 1967-1968, р. 46.

⁵¹А. С о б у л. Проблема нации в ходе социальной борьбы в
годы Французской буржуазной революции. - Новая и новейшая
история, №6, 1963, с. 57.

те, Ларей и др.⁵² Към Египет се отправят на близо 400 кораба повече от двеста учени, лекари, инженери и техници, специална библиотека, лаборатории и инструменти, печатница и даже няколко аеростата и една 32-хилядна закалена в сраженията армия.

Изтокът вълнува Наполеон през целия му живот. Той се възхищава от Мохамед, а по-късно ислямът ще бъде сред постоянните теми за разговор по време на заточението му на остров Света Елена.⁵³ В тази религия Наполеон вижда достойнства и най-вече удобства — тя не разделя, а слива в едно божието и кесаревото, като налага на държавната и верската общност безусловно подчинение и доверие към изпълващия я ръководител. Трезв прагматик и неударжим фантазьор, 29-годишният генерал се отправя към Египет като завоевател и почитател. Бонапарт мечтае да повтори подвизите на Александър, да създаде обширна държава и влезе в Париж през Дамаск, Истанбул и Виена. Той също се надява, че намирайки съюзници в лицето на угнетените и недоволните, неговите войници ще станат авангард на велика армия на освобождението, в която ще се слеят въстаналите араби, гърци, перси и индийци, че „няма да има по света сила, която би могла да прогивостои на тази съкрушаваща лавина“⁵⁴.

Добре организирана и комплектувана експедицията отплава в края на май 1798 г. Започва „една от най-удивителните и трудно обясними страници“ от живота на Наполеон.⁵⁵ Ескадрата завладява по пътя Малта, избягва срещата с английската флота и на 1 юли достига Александрия. Опитът на малочисления гарнизон и население за съпротива е преодолян без усилия. Същия ден е отправен прочутият Манифест, в който между другото се казва:

„В името на Аллах . . . от името на Френската република, основана на свободата и равенството, командуваният френска армия Бонапарт обявява на жителите на Египет, че от далечни времена. . . сбирщина роби, купени от Грузия и Кавказ, тиранизираха най-хубавата страна на света, но всемогъщият Аллах заповяда тяхната власт да бъде унищожена.

Египтяни (народи на Египет — във френския текст) ще ви кажат, че съм дошъл да разруша вашата религия. Не вярвайте! Отговорете, че съм дошъл . . . само да ви възвърна правата срещу узурпаторите, че се покланям на Аллаха повече от мамелюците, почитам Пророка и великия Коран. Отговорете, че всички хора са равни пред Аллах, че само умът, добродетелите и знанието ги отличават помежду им. . .

Със съдействието на Милосърдния отсега и занапред всеки египтянин може да достигне най-високи длъжности и почести. Вашите дела ще управляват най-образованите, справедливите и умните сред вас. Ще се подобри положението на цялата нация („умма“). Имаше преди на египетската земя

⁵² *شيد حامد النجاج ، مصر... في ٧٧ - ٧٨* ; J. Herold. *Napoleon en Egypte...*, p. 47.

⁵³ J. et S. Lascoutre. *Egypte...*, p. 40.

⁵⁴ А. Манфред. Наполеон Бонапарт. М., 1971, с. 206, 212.
L. Madelin. *La Révolution*. Paris, 1918, p. 505-517.

⁵⁵ А. Манфред. Наполеон..., с. 202.

(вие имайте — във френския текст) големи градове, широки канали и оживена търговия. Кой разруши всичко това ако не алчността и тиранията на мамелюците. . .

Кадии, шейхове, имами, чорбаджии, видни хора на страната, кажете на народа, че французите са също искрени мюсюлмани (истински мюсюлмани — във френския текст), приятели на истинските мюсюлмани, приятели на негово величество турския султан. . .

Тези жители, които незабавно преминават на наша страна, ще бъдат повишени в длъжности и положението им ще се подобри. . .

Всяко село, което въстане срещу френската армия, ще бъде опожарено. . .

Всички египтяни ще благодарят на Аллах за избавлението от властта на мамелюците и високо ще извикат: Слава на султана на Османската империя, слава на френската армия, проклетие на мамелюците, щастлива съдба на египетската нация — „умма мисрия“ (народа на Египет — във френския текст).⁵⁶

В. Б. Луцки посочва, че в Манифеста „Идеите на френската революция причудливо се преплитат със заплахите на колониалния завоевател и с циничната демагогска игра, с религиозните чувства на изостаналото население“⁵⁷. Наполеон сам ще нарече този документ по-късно шарлатанизъм на най-високо равнище.⁵⁸ Тези оценки не намаляват историческото значение на Манифеста.

Египетското население е почти изцяло неграмотно и малко хора пряко се запознават или научават за Манифеста, разпространен в 8 хил. екземпляра.⁵⁹ Той не предизвиква положителен отклик. Френското дебаркиране се възприема като нахлуване на неверници. Мамелюците се опитват да организират съпротивата, но навсякъде са отблъсквани без особени трудности. Френската армия планомерно овладява делтата на Нил и по неговия ляв бряг се насочва на юг към Кайро. В генералното сражение край подстъпите на града на 21 юли, влязло в историята като „Битката при пирамидите“, масираната фронтална атака на мамелюшката конница е посрещната от артилерийски огън и бойното каре на гренадирите. Разгромени, мамелюците се пръсват и отстъпват към Сирия и Горен Египет. Французите

⁵⁶ **لويس عوض، المؤثرات... ج ٢، ص ٥٢-٥١**، френският текст на Манифеста: *Oeuvres complètes de Napoléon, T. II, Stuttgart et Tubingue, MDCCCXII /1822/, p. 385-387*, превод на руски в А. Д. Д ж а б а р т и. Египет..., с. 54-56; Сравнителен анализ на френския и арабски текст прави А р - Р а ф и и

عبد الرحمن الرافي، تاريخ الحركة القومية... ج ١، ص ١٤-١٧

⁵⁷ В. Л у ц к и й. Новая история..., с. 34-35.

⁵⁸ E. compte de Las Cases, *Mémorial de Sainte-Hélène. T. I, Paris, 1948, p. 504.*

⁵⁹

لويس عوض، المؤثرات... ج ٢، ص ٥٧

влизат в Кайро. За няколко месеца Бонапарт установява окупационното управление. Като прокламира съюза си със султана, той успява частично да привлече към сътрудничество част от местната върхушка, опирайки се на християнските малцинства и най-вече на копитите.

Във външнополитическо отношение опитът на Париж да убеди Портата, че френското настъпване в Египет цели възстановяването на властта на султана, завършва без успех. Като се противопоставя открито на нашествието и започва подготовка за неговото отблъскване, Османската империя в значителна степен предопределя съдбата на експедицията.⁶⁰

Демонстрациите на приятелство и изявленията за готовността на армията да приеме исляма се съпровождат с реквизиции и репресии срещу проявилите непокорство. Египтяните се надигат, окуражени от разгрома на френския флот при Абукир и насърчени от обявената от султана „свещена война“ на пришълците.⁶¹ В края на октомври под ръководството на част от шейховете от ал-Азхар и на низшето духовенство избухва стихийно въстание в Кайро. При потушаването му загиват няколко хиляди души, а прочутата джамия е осквернена. Вълненията се пренасят в провинцията и са съпроводени със сурови наказания.⁶²

В началото на 1799 г., стремежки се да предотврати готвещия се поход на султанските войски, Бонапарт начело на 13-хилядна „Египетска армия“ нахлува в Сирия. След упорити сражения са завзети Газа, Яфа и Хайфа.⁶³ Френското напредване е спряно при крепостта Сен Жан д'Акр, която издържа 70-дневна обсада. На 20 май, претърпял първия си неуспех на бойното поле, Бонапарт дава заповед за отстъпление.

При завръщането си в Египет Бонапарт заварва повсеместни бунтове. Мамелюшки отряди и бедуините, в които нашествениците срещат непреклонен враг, унищожават цели военни подразделения. Надигат се масово и селяните. В тази обстановка в края на юли 1799 г. френските войски разбиват подпомогнатия от английската флота турски десант при Абукир.⁶⁴ На 25 август Бонапарт тайно отплава за Франция.

Назначеният за заместник ген. Клебер вижда безперспективното положение и поема курс на евакуация при възможно най-малко загуби. Започналите в началото на 1800 г. преговори с настъпващата турска армия се провалят и французите ѝ нанасят редица поражения.⁶⁵ През март избухва второто кайроско въстание. Въстанниците проявяват упоритост и след

⁶⁰ L e w i s. The Impact of French Revolution in Turkey. - Journal of World History, Vol. 1.1. /July 1953/, p. 122.

⁶¹ G. d e l a J o n q u i è r e. L'Expédition..., Т. II, p. 464-469.

⁶² А. а л - Д ж а б а р т и. Египет..., с. 102-108.

⁶³ А. М а н ъ р е д. Неполен..., с. 217-221; J. S o r e l. L'Europe et la Révolution..., p. 445-448.

⁶⁴ G. H a n o t a u x. Histoire... Т. V, p. 433.

⁶⁵ Цак там, с. 475-480.

повече от едномесечна борба са принудени да капитулират, изоставени от своите ръководители — турски офицери и мамелюци. Редица квартали са разрушени от сраженията, на града е наложена огромна контрибуция.⁶⁶ В обстановката на бунтове и репресии по цялата страна в средата на юли от терорист е убит ген. Клебер. Командуването е поето от приелия исляма ген. Жак Абдаллах Мену. Въпреки безнадеждното положение той обявява Египет за френско колониално владение. Актът не може да скрие икономическата разруха, постоянните вълнения, конфликтите сред командния състав, недоволството на войниците, настъпващия крах. През март 1801 г. започва англо-турска кампания. Обградени в Кайро и Александрия, френските войски през юни и август капитулират. Месец по-късно остатъците от отпарилата се начело с Бонапарт „Източна армия“ са натоварени на кораби и върнати във Франция. Оцеляла е приблизително половината от тръгналите преди повече от три години войници. По силата на подписания на следващата година мир Египет официално се връща под суверенитета на Високата порта, но този суверенитет става все по-формален.⁶⁷

Страната е окупирана от английски, султански и мамелюшки части, между които бързо настъпва конфликт. През 1803 г. англичаните отплават и мамелюците успяват временно да вземат връх, подкрепени от командира на албанския еничарски отряд Мохамед Али. През май 1805 г. избухва насочено срещу мамелюшкия произвол масово въстание на кайрското население, ръководено отново от шейхове и улеми. Те предават властта на Мохамед Али, който през ноември 1806 г. е утвърден от султана за паша на Египет. Бившият бакалин от Кавала отблъсква през 1807 г. английската интервенция, унищожава мамелюците през 1810—1811 г. и се превръща в едноличен владетел. През следващите две десетилетия Египет присъединява редица съседни земи, става решаваща и фактически самостоятелна политическа сила в Близкия Изток, оспорвайки успешно върховенството на султана. През 1840 г. европейските държави спират неговия възход чрез военна намеса, но от средата на миналия век е налице всестранен подем. Този път западният империализъм действа още по-решително — през 1882 г. страната попада по същество под британска военна окупация, като формално султанът запазва върховенството си върху нея до началото на Първата световна война.⁶⁸

II

Нацията е категория, свързана с новото време. Процесът на нейното оформяне (Nationsbildung — на немски по израза на Фр. Енгелс, Nation-Building — на английски, La formation de la nation — на френски) протича с различна интензивност в хода на утвърждаването на буржоазните отношения. При него преднационалните структури, характеристики и черти (социални групи, езици и психически облик, териториална и политическа

⁶⁶ *سید حامد النجاشی، مصر... ص ۷۳ - ۷۴*; A. Thiers. Histoire du Consulat et de l'Empire. T. 2. Paris, 1874, p. 54.

⁶⁷ А. Н о в и ч е в. Вторжение Французов..., с. 120-122.

⁶⁸ В. Д у ц к и й. Новая история..., с. 42-54, 90-105, 136-200.

общност и др.) се развиват и променят, интегрират се около един или няколко решаващи елемента (най-често единната държава), които стават ядро и отличителен белег на оформящата се нация. „Раждането“ на нацията не е моментен, определен с календарна дата сбор на белези, които я характеризират, а преди всичко период, при който съставляващата я народностна субстанция придобива нова качествена характеристика, народността се превръща в нация.

Процесът на национално оформяне е резултат от хода на цялостното историческо развитие. Всяка нация в този момент е „млада“, дори и да принадлежи към многовековна цивилизация, както е случаят с египетската. Следователно тя също не е „хилядолетна“, а възниква в периода на утвърждаването в Египет на буржоазните отношения през първата половина на миналия век, като значителен дял за ускоряването на процеса на нейното оформяне има походът на Наполеон Бонапарт.

При разглеждането на влиянието на експедицията върху процеса на национално оформяне следва най-напред да се очертаят главните области от обществения живот, върху който тя оказва своето различно по характер и интензивност въздействие. Те са три и се намират в диалектично единство с народностните структури, черти и белези. Кои са тези основни области? Основната е на материалната инфраструктура, която е пряко свързана с равнището на производителните сили. Другата област е на класово-политическата структура и взаимоотношения и третата — на идейната надстройка.

Измененията в материалната инфраструктура дават решителен подтик за ускорено развитие на производителните сили с всички произтичащи обществено-политически резултати.

Още от началото на своя престой французите обръщат голямо внимание на възстановяването на икономиката чрез поправка на изоставените канали и подобряване на напояването. Разпределението на водите между отделните парцели започва да се извършва под контрола на армията и се внася определен ред, който има положителен стопански ефект. Убедил се на място в жизненото значение на Нил за страната, Бонапарт възлага на учени, инженери и техници да разгледат възможностите за най-рационалното оползотворяване на реката. Така възниква идеята за построяване на водохранилища и язовири, които да намалят изключителната зависимост на селскостопанския цикъл от приливите и пълноводието. За практическото ѝ приложение се изготвят редица инженерни планове и проекти, чието осъществяване започва няколко десетилетия по-късно.⁶⁹

Следващата значителна стъпка са извършените проучвания на енергетичните и суровинните възможности на страната с оглед развитието на индустрията и занаятите. Отново погледът се насочва към Нил като основна енергетична база. Препоръчва се да се изгради промишленост, която да обработи селскостопанската продукция. Твърдението на Ватикютис, че французите желали да превърнат Египет в „Манчестер на Изтока“, е пресилено (истинският Манчестер вече създава затруднения за Лион), но факт е, че те обръщат внимание на съществуващите работилници и дребни манифактури, като се стремят да ги активизират.⁶⁹ Едновременно за нуждите на армията се предприема невиджано дотогава по размах изграждане

⁶⁹ P. V a t i k i o t i s. The Modern History..., p. 63.

на предприятия. Най-напред са построени вятърни мелници, които и до днес египтяните наричат „мелници на Бонапарт“. За кратък срок са открити работилници и манифактури за преработка на кожи, текстил и ушиване на униформи, за производство на барут, сапун, свещи, химикали и стъклария, за часовници, компаси и хирургически инструменти, за производство и ремонт на оръжие, като се стигне и до леярни на артилерията. Освен френски техници и военнослужещи в предприятията са привлечени и египтяни срещу заплащане. Това е начало на оформянето на местната индустриална работническа класа, освободена от цеховите и традиционните рамки. След няколкогодишно прекъсване, когато Мохамед Али започва отново да изгражда промишленост, той се обръща към придобилите във френските работилници опит египтяни. Създадената индустрия, в която през 30-те години на XIX в. са наети около 30 хил. души, става не само символ на египетската мощ и самостоятелност, но и решаващ стимул за националния процес.⁷⁰

По време на експедицията се извършват и редица други нововъведения — установена е медицинска и профилактична служба, открити са болници и аптеки, пощенски връзки и корабоплаване по Нил, въведено е редовно почистване и осветление по улиците, построени са нови пътища и сгради, паркове и разсадници, открит е монетен двор. Издаваният по време на престоя от командуването вестник „Египетски куриер“ непрекъснато публикува обявления и реклами за „открита фабрика за ликьор“ на площад Биркат ел фил, за „манифактура за всякакви тютюни“ близо до крепостта, за „фабрика за фини карти за игра“⁷¹ и т. н. Френската експедиция като че ли донся в Кайро част от тогавашната парижка атмосфера. Тези нововъведения, свързани с преобразованията в материалната инфраструктура, естествено не могат веднага да бъдат възприети. Същественото е, че египетското общество влиза в пряк досег с тях и ги опознава, което улеснява значително тяхното въвеждане през следващите десетилетия.

Голямо значение за бъдещето на страната придобиват и резултатите от изследванията на създадения от Бонапарт „Египетски институт“. Неговите членове, едни от най-ерудитаните френски учени, са обект на множество анекдоти, но техните дела се оказаха далечпо-трайни и затъмниха блясъка на военните победи. Институтът публикува през периода 1809—1828 г. монументалния труд в 23 тома „Описание на Египет“⁷². Това е не

⁷⁰ M. F a h m y. La révolution de l'industrie en Egypte et ses conséquences sociales au XIX siècle (1800-1850). Leiden, 1954, p. 82-95.

⁷¹ J. H e r o l d. Bonaparte en Egypte..., p. 198; F. C h a r - l e s - R o u x. Bonaparte gouverneur..., p. 258-261.

⁷² Description de l'Egypte, ou recueil des observations et des recherches qui ont été faites en Egypte pendant l'expédition de l'armée française, Publié par les ordres de Napoléon le Grand..., Vol. I-XXIII, Paris, 1809-1822.

само енциклопедия, но и истински наръчник за конкретно управление на страната. Трудът е блестящо използван от полуграмотния албанец с изключителен държавнически талант Мохамед Али, който събира около себе си за съветници редица бивши участници в похода. Неговите реформи и политика са обективно насочени към изграждане на самостоятелна могъща държава.⁷³ Станал пълен господар на страната, Мохамед Али се възползува от направените по времето на експедицията икономически и демографски проучвания, карти и схеми, от предложенията за строеж на пътища, канали, водохранилища и селскостопански проекти, редица от които той осъществява.⁷⁴

Извършените промени в сферата на материалното производство и инфраструктурата наред с положената основа за по-нататъшни преобразования представляват първа стъпка на египетското общество към нови отношения. Направена под прякото въздействие на външен фактор, тази стъпка е и начало на процеса на неговата „европеизация“, т. е. на изграждане на материална производствена база и на навлизане на елементи от капитализма, които са фактор и катализатор за националното оформление.⁷⁵ Временно забавен след френската евакуация, този процес отново се разгръща през следващите десетилетия, ускорен от настъпилите в една или друга степен изменения в социално-класовата структура и взаимоотношения.

* * *

Наполеон Бонапарт разработва в навечерието на похода схема на действие и поведение. В нея се предвижда отношението към всяка от трите основни политически и социални сили в страната. Френският главнокомандуващ ги разграничава на: мамелюци, истински господари на страната, турска номинална администрация и тиранизирани „обитатели на реката Нил“, както той определя египтяните в прокламацията си до армията преди дебаркирането на африканския бряг.⁷⁶ Бонапарт вижда разнolikостта на всяка от тези групи и отчита необходимостта да бъдат предприети конкретни мерки, които да засегнат всяка една от съставляващите ги про-

⁷³ عبد الرحمن الراجعي، عصر محمد علي، القاهرة ١٩٥١

M. S a b r y. L'Empire égyptien..., 1930; H. D o d w e l l. The Founder of Modern Egypt, A Study of Mohammad Ali, L., 1931.

⁷⁴ سيد حامد النسيح، مصر... ص ٧٧ - ٧٨

⁷⁵ По термине „европеизация“ вж. у: В. И. Д е в и н. Развитие основных течений общественно-политической мысли в Сирии и Египте /Новое время/ - М., 1972, с. 30; В. И. Д е в и н. Свч. Т. 2, с. 519; Т. 21, с. 549-550.

⁷⁶ G. H a n o t a u x. Histoire..., T. V, p. 262.

слойки. Схемата за действие е насочена към максимално и бързо укрепване на френското присъствие и господство, създаване на солидна негова административна и социално-етническа опора, превръщането на Египет в надеждно доходно френско владение, в политическа база за района и стратегически пункт за настъпление. По време на престоя редица страни от Наполеоновата схема претърпяват промени, но както той, така и неговите приемници съхраняват нейното съдържание и насоченост. Резултатите показват както проникателността на Бонапарт, така и допуснатите стратегически недооценки, обусловили и крайния провал на начинанието.

Експедицията за кратко време предизвиква невиджани по своя размах и дълбочина обществено-политически трусове. Ето как описва още първата година на френския престой неговият пряк свидетел ал-Жабарти: „Година на велики кръвопролитни сражения, забележителни събития, горестни произшествия и ужасяващи бедствия, година, когато нарасна злото, а изпитанията и негодите следваха едни след други, когато нищо не бе здраво и се наруши обикновеният ход на нещата, година на крушение на устоите, на непрекъснати ужаси, много промени, разстройство на управлението, огромни разрушения и всеобщо разорение. Напрежението достигна своя предел.“⁷⁷ Характерна е и оценката на самите французи. В броя от 3 термидор година VII на вестник „Египетски куриер“ четем: „Генералът държи войските в готовност, прави набори в страната и използва повече умение, отколкото сила. . . Възползва се от гражданското и религиозното разделение, за да привърже към себе си коптите, бедуините и селяните. . . Поправя пътища, мостове, канали. . . Раздава собственост, жени войниците си за девойки от страната, полага основи на нов граждански кодекс, съживява местните манифактури . . . установява училища за обучение на народа, военни колежи . . . накратко, той създава една нация.“⁷⁸

Редом с тази оптимистична констатация в броя от 10 вандемиер същата година в дописка по повод пристигането на керван с роби от Нубия се посочва, че „тягостното чувство, породено от вида на търговията с човешка плът, може да бъде смекчено само от надеждата да се види един ден философията и хуманизмът да постигнат триумф по бреговете на Нил“⁷⁹. Наполеон не отменя робството и сам в нареждане до ген. Дезе настоява да се закупят роби-суданци, за да създаде от тях войска част.⁸⁰

Тези и други действия опровергават твърденията най-вече на европейските историци, че Бонапарт се стреми, на първо място, да внедри сред египтяните идеите на френската революция.⁸¹ Френският командувач

⁷⁷ А. е л - Д ж а б а р т и. Египет..., с. 49.

⁷⁸ "Courier de l'Egypte", 3 Thermidor, VIIe année de la République, цит. по А. д е В и д а с. Premier impact..., p. 101.

⁷⁹ "Courier de l'Egypte", 10 Vendémiaire, VIIe année de la République, цит. по А. д е В и д а с. Premier impact..., p. 82.

⁸⁰ Oeuvres complètes de Napoléon, T. III, Stuttgart et Tubingue, MDCCCXXXIII (1823), p. 191.

⁸¹ F. C h a r l e s - R o u x. Bonaparte..., p. 27.

действува преди всичко прагматично. В някои области Наполеон и неговите приемници проявяват консерватизъм. В други действията им разклащат основите и дори помитат редица традиционни порядки, структури и институти.

В обществено-политическата област френското присъствие предизвиква значителни промени особено сред господстващата върхушка.

Още със своя Манифест Наполеон категорично посочва за главен противник мамелюците и отхвърля тяхното право на „илтизам“ върху египетската земя.⁸² Разгромът на кавалерията им в „битката при пирамидите“ се оказва не само решаваща военна победа, но и събитие с исторически последици. Нанесен е съкрушителен удар върху въоръжената сила на владеещата Египет феодална каста. Той е последван от едно систематично смазване на всички опити за организиране на отпор. Оцелелите мамелюци се спасяват с бягство в Сирия и Горен Египет, където по политически съображения е дадено покровителство на техния бей Мурад, признал френското върховенство над страната.⁸³ Военният удар е последван от решителни мерки за подкопаване на мамелюшкото политическо влияние и икономическа мощ. Те са отстранени от длъжностите в администрацията и като мюлтазими. Голяма част от земята им е секвестрирана, впоследствие конфискувана в полза на хазната наред с другото тяхно недвижимо имущество.

Действията на Наполеон целят да бъде отстранен от управлението на страната най-силният негов вътрешен претендент, лишавайки го от възможност за реванш. В края на експедицията остават няколко хиляди мамелюци, но тяхната каста, съкрушена военно и материално, изгубва най-видните си ръководители, своето вътрешно сцепление и престижа на непобедима сила.⁸⁴ След френската евакуация тя е безсилна да възстанови предишната си власт, мощ и привилегии и отстъпва пред Мохамед Али, който изстребва физически нейното ядро през 1810—1811 г. Така походът ликвидира продължилото близо половин хилядолетие господство на мамелюците над Египет, което не можа да осъществи отслабената Османска империя. Отстранен е един от решаващите икономико-политически фактори за феодалната разпокъсаност и нестабилност, които препятствуват националния процес.

Бонапарт правилно преценява, че въпреки многовековното си присъствие мамелюците са чуждо тяло в египетското общество. След тяхното изместване истинска гаранция за успех в управлението на страната и за привличането на населението е да се спечелят религиозните ръководители и представителите на местния нотабилитет. В писмо до Клебер главнокомандуваният е пределно ясен: „Като се овладее мнението на големите шейхове в Кайро, овладява се мнението на целия Египет и на всички ръководители, които този народ би могъл да има. Никой не е толкова опасен за нас, колкото шейховете, които са страхливи, не знаят да се бият, но като всички попове вдъхват фанатизъм, без самите да са фана-

⁸² لويس عوض ، المؤثرات ... ص ٦٢

⁸³ G. Hanotaux. Histoire..., T. V, p. 490-493.

⁸⁴ سيد حامد النساج ، مصر ... ص ٧٧

тици⁸⁵. Наполеон предприема политическа игра, целяща да превърне традиционната местна върхушка във фасада и инструмент на френското управление над страната и в използването на нейните ресурси. Шейховете и улемите съставляват ядрата на изградените по време на френското присъствие органи на местно управление — диваните, които функционират направлявани и контролирани от окупационните власти.⁸⁶

Това нововъведение среща противоречив отзвук. Преобладаващата част от духовенството, особено низшето, отказва всякакви връзки с неверниците, активно участва в борбата срещу тях и дава многобройни жертви. Друга част, както отбелязва съветският ориенталист И. М. Филщински, е „привикнала постоянно на компромиси в отношенията с чуждите управители“⁸⁷ и действа опортюнистично. Тя съзира изгодите от „колаборационизма“ и се стреми, балансирайки между окупационната власт и населението, да съхрани и утвърди авторитета си на негов представител и ръководител.

Френското присъствие създава обществено-политическа обстановка, която довежда до временно излизане на преден план на традиционната религиозна върхушка. Ограничените параметри на идейно-политическите ѝ възможности, нейният консерватизъм, напрегнатата обстановка и тясното поле за действие не ѝ позволяват да укрепне икономически, да си създаде по-реална социална опора. Религиозната върхушка не успява да се обуржоази, още повече, че френските власти посягат и на нейните доходи от вакъфите, с което я уязвяват. След овладяването на властта от Мохамед Али тя влиза в конфликт с него, което довежда до по-нататъшното ѝ отслабване, което се ускорява от проведената експроприация на вакъфите.

Религиозната върхушка се оказва неспособна да играе активна роля в процеса на националното оформяне и отстъпва мястото си на слоеве, чиято материална и политическа мощ нарастват в самия ход на ускореното след френското присъствие стопанско развитие. Отстраняването ѝ от политическата сцена засилва консервативните тенденции в нейните редове. На оформящото се египетско самосъзнание шейховете и улемите противопоставят догмата за ислямското единство. За разлика от Европа тук не се стига до конфликт. Той е избягнат чрез взаимни отстъпки. Религиозният елемент придобива изключително място в националната египетска и арабска идеология, а шейховете и улемите използват мюсюлманските догми, за да раздухват национализма.

Опирането на Бонапарт върху местната религиозна върхушка има противоречиви последици за процеса на египетското национално оформяне и осъзнаване. Те са положителни, тъй като укрепват позиции на представителите на местното население и предизвикват в техните редове спорядични изяви на патриотизъм. Отчасти осъзнати, най-вече продиктувани от обстановката, тези изяви са предвестник на националната египетска самоличност и идеология.

Към третата прослойка от върхушката — бедуинските племенни вождове, Н. Бонапарт възприема гъвкава позиция. Неговата цел е да я неутрализира като елемент на несигурност за връзките между отделните области

⁸⁵ Oeuvres complètes de Napoléon. T. III..., p. 282.

⁸⁶ سيد حامد النساج، مصر... ص ۷۷

⁸⁷ А. ал - Д ж е б а р т и. Египет..., с. 23.

да ликвидира конкуренцията ѝ в ограбването на населението. Наред с това той се стреми да предизвика известно осядане на племената, като ги принуди да плащат определени данъци в добитък за нуждите на армията. В замяна Наполеон оставя непокътнати вътрешноплеменните порядки и авторитета на вождовете, като им предоставя под формата на подаръци субсидии от хазната.

Тази политика довежда до половинчати резултати. Генерал Бертие споделя, че вождовете охотно приемат подаръците, „правят шумни демонстрации на благодарност, кълнат се във вярност и съюз и... завръщайки се в племената, ограбват всички срещнати французи“⁸⁸. За прекратяването на нападенията френската армия предприема наказателни акции. Освен суровите репресии и конфискацията на стадата става практика вземането на жени и деца за заложници, мярка, която сам Наполеон препоръчва като особено ефикасна.⁸⁹ Така френското присъствие довежда до отслабването на военната и материалната сила на бедуинските племена, до намаляване на тяхната самостоятелност и роля като фактор за нестабилност, спъващ социално-икономическото развитие. Започва да се очертава и процес на осядане и интегриране с околната етническа среда, което спомага за преодоляването на един от елементите на нейната разноликост.

Със стъпването на африканския бряг, прокламирайки своя съюз със султана, Бонапарт отначало се стреми да осигури подкрепата на османската администрация. Това е преди всичко средният и низшият административен и военно-полицейски апарат. Неговите представители в мнозинството си се излъчват от живеещите в страната турски семейства. Тази администрация, номинално подчинена на султана, фактически се намира под заповедите на мамелюците и Бонапарт се опитва да я откъсне от тях. Той се обръща благосклонно към „чорбаджиите“ — старшите еничерски офицери, изпраща послания до Портата, че е готов да посрещне вместо избягалия нов паша на Египет, като заявява (без да споменава за нови и реални прерогативи), че ще съхрани неговата предишна позиция. . .⁹⁰

Първоначалните резултати от този подход са положителни. Останалите турски чиновници и офицери, след като е проучено мнението и препоръките на шейховете и улемите от „Дивана“, са оставени да изпълняват предишните си функции, а други са назначени на овакантените от мамелюците места. Така те са включени в изградения окупационен апарат, но е установено подчинението им към диваните, които са пряк представител на местното население.

⁸⁸ G é n é r a l B e r t h i e r. Relation des Campagnes du Général Bonaparte en Egypte et en Syrie. Paris, 1801, p. 8, цит. по А. de Vidass. Premier impact..., p. 64.

⁸⁹ А. е л - Д ж а б а р т и. Египет..., с. 131, 139 и др. Oeuvres complètes de Napoléon. Т. II, p. 498; Т. III, p. 867, 684.

⁹⁰ Oeuvres complètes de Napoléon. Т. II, p. 397, 398, 400; Т. III, p. 273-274.

Скоро при настъпилния открит конфликт с Портата заподозрените във враждебност турски чиновници и офицери са безмилостно унищожавани. Бонапарт поема решително курс на замяната им с египтяни. Следват и други ограничения — отнемане на илгизамите, на правото да събират такси от търговци и занаятчии, с налагане на контрибуции и вземане на заложници.⁹¹ Конфликтът довежда и до пряко сблъскване по време на второто кайрско въстание, в което участвуват турски чиновници и офицери, подкрепяни от османската армия. До края на своя престой французите успяват в значителна степен да подменят турския елемент в администрацията. Оставени са тези, за които се счита, че са абсолютно лоялни и за които шейховете категорично твърдят, че са „местни хора“, т. е. че те в голяма степен са се интегрирали с египтяните.

Нанесеният удар върху османската администрация и нейните представители не е в състояние да я съкруши. В края на окупацията, когато мамелюците са изместени, а френската армия се изтегля, нейните представители даже преминават на преден план. През следващите десетилетия тя прераства в египетска бюрократична прослойка, която и до днес е фактор в обществено-политическия живот. Висшите турски чиновници започват да се интегрират и сливат с кохортата албански сподвижници на Мохамед Али и с част от оцелелите мамелюшки първенци. Тази военно-феодална върхушка изиграва двойствена роля в процеса на египетското национално оформяне. От една страна, тя изгражда армия и администрация, които се превръщат в гравитационен център и амалгама на националните сили, организира централизирана държава, която успява реално да се разграничи политически и икономически и в чиито рамки се осъществява процес на национално оформяне. От друга страна обаче, самата тази върхушка като неегипетска е етнически отчуждена от народа и от националните възжеления. Всичко това води до деформация в идеологическата надстройка на оформящата се египетска нация, като върхушката остана докрай чуждо тяло в националния ансамбъл. Ето как я описват Жан и Симон Лакютюр в навечерието на нейното отстраняване от революцията през 1952 г. „Албанска по произход, турска по нрави, английска по интереси, левантиска по концепции за обществен морал, френска по капризи, италианска по обкръжение . . . двор, в който се говореше на арабски само когато се нанасяха обиди.“⁹² Така антиимпериалистическата и антифеодална революция от 1952 г. в същност отстранява и последния остатък от чуждия елемент в управлението на страната, началото на който процес поставя преди повече от век и половина Наполеон Бонапарт.

Фелахите са сред първите, които пряко и осезателно чувствуват промените, настъпили с френската окупация. Наполеон е категоричен — Египет трябва да заплати за своето завоюване и окупация.⁹³ След проучване на финансовите порядки се очертава възможността египетското село да

⁹¹ А. а л - Д ж а б а р т и. Египет..., с. 215, 363, 377-378, 383, 399 и др.

⁹² J. e t S. L a s o u t i r e. Egypte..., p. 263.

⁹³ Correspondance de Napoléon I. vol. 32, Paris, 1858-1870, vol. XXIX, p. 427, цит. по J. H e r o l d. Bonaparte..., p. 222.

поеме по-голямата част от разходите. За тази цел се създава специален апарат. Своеволията отстъпват на регламентираното облагане на цялата реколта, данъците се обединяват и допълват с такси и реквизиции. За събирането им се грижи сарафът-копт, придружен от френски чиновник и военен отряд. При най-малката съпротива се изстребват цели села. Начело на въставащите повсеместно фелахи застават мамелюци, еничари, шейхове и улеми и даже обявяват се за „махди“ (пратеник на Алаха) ексцентричен син на марокански емир Маула Мухамед, което предизвиква особено безпокойство у Бонапарт.⁹⁴ Надигането на египетското село има характер на национална съпротива и приема формите на религиозна война срещу неверниците. Ръководено от върхушката, то не може да прерасне в движение за земя срещу феодалните порядки. След напускането на французите, селото отново изпада в политическа летаргия, за да се надигне отново срещу европейската намеса през 1882 г. и като основна сила на революцията през 1919 г.

Борбата на фелахите не води до разрушаване на феодалните порядки в селото, но самото френско присъствие им нанесе чувствителен удар. Сериозно е разклатена системата на илтизамите. За да се откъснат селяните от зависимостта им от мамелюшките мюлтазими, през септември 1798 г. френското командване издава разпореждане, според което на фелахите се дава право на „узуфрут“, т. е. пряко да присвояват голямата част от реколтата от обработваната от тях земя, която не им принадлежи.⁹⁵ Разбира се, след това тя ще бъде обложена с данък. По този начин с разклаща феодалната собственост в селото, като се въвеждат нови капиталистически отношения. Поради изостаналостта и общата враждебност това разпореждане получава съвсем ограничено приложение. Нанесеният ущърб на илтизамите обаче подпомога Мохамед Али не след дълго постепено да ги ликвидира. Земята става собственост на обединената около двореца върхушка, възпльщаваща и представляваща държавата, за да започне към средата на миналия век да преминава в частни ръце при условията на преход към капитализма. Именно тази издигнала се тогава заможна прослойка между фелахите става най-последователен поддръжник на идеите за национална независимост срещу посегателствата на империалистическите държави.

Ленин посочва, че в края на краищата националният въпрос се свежда до селския, като се има пред вид, че при съществуващите условия в селата живее мнозинството от населението, че то е „най-тежко подвижния“ слой в борбата за политическа свобода.⁹⁶ Експедицията не налага радикални преобразования, но разклаща феодалните порядки, поставя начало на навлизане на капиталистически отношения в тази най-консервативна стопанска област, с което облекчава условията за протичане на националния процес.

Френското присъствие се чувствува особено осезателно в градовете и най-вече в центъра Кайро. Арабските съвременници посочват, че в ре-

⁹⁴ Oeuvres complètes de Napoléon. T. III, p. 184-186.

⁹⁵ سيد حامد النسيح، مصر... ص ٧٨

⁹⁶ В. И. Ленин. Соч. Т. 20, с. 413-414; Национальные процессы...; 1906.

зултат от разгрома на мамелюците се забелязва известно повишаване на „самочувствието на низшите класи“, дължащо се на непрекъснатите им контакти с френските войници, които се отнасят приятелски с тях, щедро заплащат за продаваните им стоки и оказани услуги.⁹⁷ Скоро обаче поради разпаления фанатизъм и наложени контрибуции отношенията се влошават.

Първото кайрско въстание бележи началото на упоритата борба на градските низини. При второто те се насочват и срещу всички сили, които се опитват да влезат в преговори с френските войски за прекратяване на съпротивата. Масите излъчват свои ръководители, като старейшината на търговския еснаф Махруки, занаятчиите Хадари и Баштили, сред въстаналите е и известният вече „махди“ Маула Мохамед със своите радикални проповеди. С. Х. Насаг счита, че по този начин ръководството на градските низини се поема от силите на „зараждащата се буржоазия“, което отговаря и на духа на времето.⁹⁸ В случая оформящата се буржоазна класа все още действа съвместно с широките градски низини, без да разграничава своите от техните интереси, като главната цел е отстраняване на чуждото господство.

В отговор на френската окупация на политическата сцена излизат за пръв път представители на класата, която се явява основна движеща сила в националния процес. Този факт не остава незабелязан от изследователите. Кайрското население, подчертава А. Сабри, бе изведено от вцепенението и „започна да играе роля в събитията, да се интересува от обществените дела . . . то извърши две революции срещу французите и вкувайки тази ужасна игра, извърши трета срещу установената от султана власт“.⁹⁹ Това стана през 1805 г. когато „масите правеха историята на Кайро, вместо да я понасят“.¹⁰⁰ Характерно е обаче, че оформящата се буржоазия, своеобразното „трето съсловие“ на египетската политическа сцена, не се разграничава рязко от религиозната върхушка и е склонна в повечето случаи да действа заедно с нея. Единодействието не ѝ позволява продължително време да издигне лозунги, очертаващи изключително нейните интереси, което влияе отрицателно върху процеса на оформянето на прогресивна и светска египетска национална идеология.

След експедицията градските низини заживяват по-интензивен живот. Извършените от френската армия разрушения на стените между отделните квартали като че ли символично отстраняват и преградите на феодално-етническата затвореност. Египетската градска буржоазия започва все по-активно да се изявява на икономическата и политическа сцена като фактор в националния процес, ускорявайки неговия ход и завършек.

Експедицията дава тласък за по-активни връзки между отделните етнографски общности, отбелязва началото на процеса на интеграция на значителни части от тях. Но и в тази област последиците не са еднопосочни и се коренят в „коптската“ политика на френските власти.

⁹⁷ N. T u r c. Chronique d'Egypte..., p. 45, ЦИТ. ПО А. А b - d e l - M a l e k. Idéologie et renaissance..., 232.

⁹⁸ ٧٦ - ٧٧ سيد حامد النجاج، مصر... ص ٧٦ - ٧٧

⁹⁹ M. S a b r y. L'Empire Egyptien..., p. 25-26.

¹⁰⁰ Political and Social Change..., p. 116.

Бонапарт обръща особено внимание на коптското малцинство. Той го счита за свой естествен политически съюзник поради изповядваната християнска религия и без колебание го използва като подпомагащ френското господство инструмент. Окупационната власт запазва финансовите позиции на сарафите, но ги подчинява на френски чиновници, дава преимство на богатите копти в търговията и посредничеството, като премахва стоящите пред тях забрани, но им налага и чувствителни контрибуции.¹⁰¹ Най-значителна политическа стъпка е създаването през май 1800 г. на коптски легион начело с произведения в чин генерал бивш сараф Якуб Ханна, влязъл в историята като Моалем Якуб.¹⁰²

Действията на французите спрямо коптското малцинство довеждат до укрепването на неговата търговско-лихварска върхушка, свързана с капиталистическото предприемачество. Тя е не само склонна, но и заинтересована от откъсването на Египет от Високата порта и сближаването му със Запада. Така тя би успяла изцяло да отстрани налаганата ѝ дискриминация и утвърди господстващото си положение в икономиката. Тези настроения довеждат до открит конфликт с мюсюлманите и засилват взаимния фанатизъм. И при двете въстания градските низини се насочват към християнските квартали и извършват насилия спрямо жителите им. При евакуацията си французите се придружават от копти, за които по-нататъшното пребиваване в родината става опасно.

През август 1801 г., евакуирайки се с френските войски на английски кораби, ген. Якуб води разговори за бъдещето на Египет с капитана на „Палас“ Едмъндс, който уведомява за тяхното съдържание британското командуване. По време на пътуването Якуб умира от треска и е погребан в Марсилия. Съхраненият в архивите на британския Форин офис отчет за разговорите е от изключителен интерес.¹⁰³

В разговорите Якуб заявява, че е част от „египетското пратеничество“ на група, наричаща себе си „братя на независимостта“. Това пратеничество се намира на път за европейските столици, за да изложи своите становища, като заявява, че говори от името на местното население на Египет, на хората, имащи дълбоки корени в страната, а не пришълци, като мамелюците, турците, магребците и др. Това пратеничество следователно претендира, че отразява исканията на египетското население, като не прави разлика между копти и мюсюлмани.

Якуб заявява, че Франция и Англия не са в състояние поотделно да господствуват над Египет. Това поражда помежду им изтощително съперничество и нито една от двете страни не може да се задържи продължително време тук. От друга страна, мамелюшкото и турското управление са донесли само нещастия за страната и населението категорично ги от-

¹⁰¹ G. H a n o t a u x. Histoire..., T. V, p. 336; Oeuvres complètes de Bonapart T. II, p. 426; T. III, p. 70, 72, 92 etc.

¹⁰² J. H e r o l d. Bonaparte..., p. 295-299; ... لوبيس عوض، الموثرات ...
ج ٢، ص ١٤ - ١٧

¹⁰³ L'Egypte indépendante. Projet de 1801, Documents inédits, Préface de G. Douin, Société Royale de Géographie d'Egypte, Le Caire, 1924.

хвърля. Египтяните са възлагали големи надежди на французите да ги освободят, но са били излъгани и сега се отнасят към тях с неприязън. (През юли 1800 г. М. Якуб съветва ген. А. Мену да обяви независимостта на страната, но последният отхвърля това предложение като празна реторика.)¹⁰⁴

Като изход от създалото се положение ген. Якуб предлага да се сформира местно „строго и справедливо“ правителство, чиято главна цел да бъде „щастие на египтяните“ и подобрението на положението на фелаките. Това правителство трябва да бъде назначено, тъй като потисничеството на турци и мамелюци е лишило Египет от „разумно обществено мнение“ и населението е незряло и изостанало. Важна задача на правителството е да осигури хармонията и равновесието между различните „секти“ в страната.¹⁰⁵

Какво трябва да бъде това правителство? Бившият сараф е категоричен — то трябва да бъде правителство на „независим“, „оставен сам на себе си Египет“, откъснат от върховенството на Високата порта и имащ покровителството на европейските държави. Това покровителство на първо време трябва да се осъществява от чужда военна сила. Постепенно египтяни трябва да я заместят и страната в края на крайщата да бъде в състояние сама да се защитава от турци и мамелюци като „независима нация“. Якуб заявява, че такъв Египет ще бъде от полза за Европа със своето разположение и като пазар. Той предвижда за европейските страни много икономически и политически предимства.¹⁰⁶

Редица автори отричат съществуването на „египетско пратеничество“¹⁰⁷. Безспорен е фактът, че коптският генерал за пръв път в новата египетска история се стреми да говори от името на цялото население, да посочва неговия обособен облик и интереси, да настоява за независимо египетско държавно съществуване.¹⁰⁸

Акцията на ген. Якуб остава без политически последици, но тя е пряк резултат от френската експедиция. При съществуващото равнище на самосъзнание на населението направената от него стъпка е преждевременна, но красноречива. Получила тласък за разгръщане чрез отстраняването на редица верски и икономически прегради, египетската християнска буржоазия с първите си самостоятелни политически прояви изразява обективно историческите интереси на страната и нейното население. За разлика от мюсюлманската тя не е свързана с религиозна връзка със султана-халиф и е в състояние да види положителната алтернатива за самостоятелно развитие на страната.¹⁰⁹

¹⁰⁴ История национально-освободительной борьбы..., с. 170.

¹⁰⁵ لويس عوض، المؤثرات... ج ٢، ص ١٠٨ - ١١٠

¹⁰⁶ E. V. A. A b d e l - M a l e k. Idéologie et renaissance..., p. 218-220.

¹⁰⁷ محمد شفيق غزال، الجنرال يعقوب والفارسي لسكارسى
و مشروع استقلال مصر في سنة ١٨٠١، القاهرة ١٩٣٩

¹⁰⁸ لويس عوض، المؤثرات... ج ٢، ص ١٢٥ - ١٢٦

¹⁰⁹ صبحي وحيدة، أصول المسألة المصرية، القاهرة ١٩٥٠، ص ١٢٠-١٢٤

Радикалната изява на Якуб остава характерен, но спорадичен факт. Експедицията временно изостря верския конфликт, тъй като двете общности влизат в по-пряк досег. В продължение на десетилетия отношенията помежду им ще бъдат тровени от спомена за съюзяването с неверниците-пришълци. Коптската търговско-лихварска върхушка в значителната си част влиза в компрадорски връзки със Запада наред с левантинската прослойка, съставена от сирийци-християни, евреи, гърци, арменци и др. През следващите десетилетия процесът на оформяне на египетска нация се съпровожда от негативно явление — двете основни нейни етнически групи в редица аспекти са отчуждени една от друга. Последниците започват осезателно да се чувствуват при засилващата се колониална намеса.

Съпротивата срещу империалистическата заплаха ускорява националното самоосъзнаване и сред двете общности. От средата на века най-далновидните им представители, като мислителя и общественика Р. Тахтауи (1801—1873) и коптския патриарх Киросос, апелират към единни действия в името на общия идеал — изграждане на благоденстващ и силен Египет. В обстановката на национален подем хедивите Саид и особено Исмаил провеждат пълното им гражданско интегриране. Отменен е поголовният християнски данък джизие, коптите започват да се считат за неотделима част от египетската нация.¹¹⁰

След 1882 г. опитите на властите да се възползват от религиозните различия намират отклик сред най-фанатичните и ретроградни среди. Налице са редица инциденти, но те не са в състояние да променят хода на консолидацията на египетското самосъзнание и солидарност сред двете общности. От решаващо значение се оказва еднаквият бит, семейни отношения и начин на живот. Английското присъствие обогатява върхушката, но въведените изменения и модернизация в администрацията влошават сериозно положението на изпълняващите от векове службите на писари, прошенопоисци и естествено на „сарафските“ длъжности. Националното единство между мюсюлмани и копти окончателно е скрепено в съвместната борба и жертви при революцията през 1919 г.¹¹¹

За разлика от коптите левантинската градска прослойка остава докрай чуждо тяло. Значителна част от нея напуска страната вследствие предприетите след революцията от 1952 г. и особено след Суецката криза от 1956 г. мерки за ограничаване и ликвидиране на империалистическото господство, на което повече от столетие тази прослойка служи като инструмент и проводник. Така процесът на национална интеграция на основните и второстепенни етнографски групи в Египет се извършва в условията на борбата за политическа и икономическа независимост, влияе се от нейните перипетии, за да продължи чак до наши дни.

¹¹⁰ А. С л о в ъ е в. К вопросу о значении коптской общины в Египте. — В: Ближний и Средний Восток /экономика, история/, в. 184-189.

¹¹¹ С. С h a l e u r. Histoire des Coptes d'Egypte. Paris, 1960.

След извършените от френските власти промени в политическата надстройка най-забележителното нововъведение е създаването на местно управление в лицето на диваните. Изградени с оглед интересите на окупацията и безсъмнено под влияние на принципите на Великата френска буржоазна революция за народния суверенитет, тези институти са съобразени със съществуващата идейно-политическа действителност, а от своя страна те й оказват положително влияние.

Идеята за египетско самоуправление е провъзгласена в Манифеста и започва да се прилага незабавно. След овладяването на Александрия Наполеон свиква нейните именити граждани и ги упълномощава да следят за текущите дела и съдопроизводството. Създава се местно управление, което да служи по думите на Бонапарт за „междинно тяло“ между окупационната власт и египетското население.¹¹² По този начин с отстранен всеки друг инороден мамелюшки или турски посреднически орган, установява се пряка връзка между египтяните и излъчените техни представители.¹¹³

С влизането си в Кайро в Обръщение от 22 юли 1798 г. Бонапарт призовава гражданите към спокойствие и заявява, че в най-скоро време ще уреди диван, съставен преимуществено от улеми от ал-Азхар. Пред сътрудниците си той споделя, че със създаването на диваните се стреми да приучи нотабилите на Египет към идеите за „народно събрание и правителство“¹¹⁴. Всичко това в същност е подчинено на основната негова цел да създаде стабилен и престижен орган, за проводник на френската политика в страната.

Първият диван е излъчен от събраните градски нотабили и се състои от десет души. Те заседават ежедневно и са натоварени да изслушват жалбите и исканията на населението, отговарят за снабдяването и спазването на реда. Отделни членове на дивана получават отговорности за надзираване на финансите, пощенските служби, митниците и др. Египетски учени, като Л. Ауад, когато описват функциите на този диван, отиват твърде далеч, оприличавайки го с първи министерски съвет — твърдение, което за момента е доста пресилено.¹¹⁵ Като „съветници“ към дивана с дискретни, но реални функции са включени учените Монж и Бертоле, създаден е своеобразен секретариат от писари и преводачи-копти и др. Първите стъпки на дивана са под френска диктовка. От негово име се публикуват обръщения, които уверяват населението в добрите намерения на дошлите войски и го

¹¹² Oeuvres complètes de Napoléon. T. II, p. 387-388, 396.

¹¹³ لويسی عوض، المؤثرات ... ج ٢، ص ٨٠ - ٨١

¹¹⁴ Correspondance de Napoléon I..., vol. V, №3423, цит. по: Political and Social Change..., p. 270; Вж. G. H a n o - t a u x. Histoire..., T. V, p. 342.

¹¹⁵ لويسی عوض، المؤثرات ... ج ٢، ص ٧٥ - ٩١

призовават към ред и спокойствие. Изпратено е послание до шерифа на Мека, уведомяващо го, че пришълците са съюзници на султана и уважават Корана и пророка.¹¹⁶

Наред с дивана се изграждат и смесени търговски и граждански съдилища, чрез които се цели да се въведе нов ред в уреждането на гражданското и имущественото състояние на населението и при данъчното облагане. Създава се и главно интенданство, имащо задача да координира събирането на данъци, по-късно реквизициите и гражданската регистрация. Назначени са и началници на полицейските отряди и контролори по търговията.¹¹⁷

Почти едновременно с каирския се изграждат дивани в 14-те провинции, на които бива разделена страната. Това райониране остава без съществени промени и в наши дни. Диваните са под контрола на провинциалните генерал-коменданти, които подбират техните членове. В работата им участва и френски цивилен чиновник. Към провинциалните дивани са придадени полицейски отряди начело с ага. В състава на тези отряди освен еничарите за пръв път в новата египетска история са включени и египтяни, на които се дава оръжие.¹¹⁸ Към дивана е придаден и финансовият интендант-копт.

След създаването на каирския и провинциалните дивани Бонапарт пристъпва към кординиране и централизация на тяхната дейност. На 6 септември 1798 г. той насрочва за месец по-късно среща на най-видните нотабили от провинциите, като наред с членовете на диваните се привличат още улеми, представители на търговците, кметовете и шейховете. Всички те трябва да бъдат подбрани между тези, които са се проявили като „най-влиятелни“ с достойнства и като „приятели на Франция“.¹¹⁹ На 6 октомври 1798 г., както съобщава ал-Жабарти, на заседание се събират „каирските шейхове, дошлите от различните пристанища и градове лица, началниците на еничарските отряди, известни търговци, християни-копти и сирийци, ръководителите на дивана от французите“¹²⁰. На брой около 280 души, те формират т. нар. Общ диван, избират за ръководител на заседанията си с тайно гласуване шейх Абдалах Шаркауи. За регламентиране на техните заседания и прерогативите на дивана като представител на египетското население френските съветници прочитат т. нар. „Фирман шурут“, който редица учени, като ар-Рафии и особено Л. Ауад, считат за първата египетска конституция.¹²¹ Документът действително може да се

¹¹⁶ А. а л - Д ж а б а р т и. Египет..., с. 68, 93-94.

¹¹⁷ Как там, с. 90; Oeuvres complètes de Napoléon. Т. II, р. 507; Т. III, р. 287.

¹¹⁸ لوييس عوض، المؤثرات، ج ٢، ص ١٠٠

¹¹⁹ Oeuvres complètes de Napoléon. Т. II, р. 499.

¹²⁰ А. а л - Д ж а б а р т и. Египет..., с. 95; J. Negrold. Bonaparte..., р. 222-225.

¹²¹ عبد الرحمن الراعي، تاريخ الحركة القومية، ج ١، ص ١٠١-١٠٢

смята за конституционна прокламация, за което говори и самото негово наименование. Подобен термин обаче в арабския език тогава не съществува и преводачите са нагодили европейския термин Charta, Charte, Charter (харта), като са го арабизирали (шурут, е и мн. ч. от шарт — положение, условие).¹²²

Бонапарт се обръща към членовете на дивана за мнение по интересующите френска администрация въпроси на данъчната политика, съдопроизводството и организирането на провинциалните дивани. Разискванията около тях продължават близо две седмици. Приетите становища показват изключителната привързаност на участващите към религиозната традиция. Характерно е, че мнението на улемите се споделя и от коптите.¹²³ Заетата от върхушката консервативна позиция показва, че на стремежа на Наполеон към реформи се отговаря с категоричен отказ. На френското присъствие се гледа като на изпитание, което трябва да се изтърпи в очакване по-скоро да привърши.¹²⁴ Въпреки това Наполеон заявява, че приема становищата на дивана в по-голямата им част.

След първото каирско въстание диванът е разпуснат. На 24 декември 1798 г. обаче той отново е възстановен, тъй като Наполеон се стреми да смекчи враждебността към френското присъствие. Възстановеният диван се състои от общия, или т. нар. Голям диван, съставен от 60 души, представители на различни слоеве от каирското население: 14 души шейхове и улеми, 26 търговци и занаятчии, 11 военни, 2 квартални старейшини, 4 копти, 3 чужденци. По думите на Бонапарт този орган трябва да представлява „общественото мнение на столицата“, но неговите права са по-широки и се разпростират в цялата страна.¹²⁵ Големият диван се събира при нужда за решаване на особено важни въпроси. Неговите членове излъчват 14 души, които образуват Постоянен диван — за водене на текущите дела, който заседава непрекъснато.

В състава на този орган са включени 5 шейхове и 2 мюсюлмани-търговци, по двама копти и сирийци, двама френски и един английски търговец, живеещи постоянно в Египет. Освен тях в състава му като комисари отново са назначени Монж и Бертоле. Общият и Постоянният диван, които някои съвременни изследователи вече основателно сравняват със своеобразен парламент и министерски съвет, функционират с малки прекъсвания и променлива интензивност до пролетта на 1800 г.¹²⁶

¹²² *لويسى عوض، المؤثرات...، ص ١٦*

текстът е в: А. а л - Д ж а б а р т и. Египет..., с. 96-97; Анализ освен А. ар-Рафии правя и А. Абдел-Малек: А.

А b d e l - M a l e k. *Ideologie et renaissance...*, p. 215.

¹²³ А. а л - Д ж а б а р т и. Египет..., с. 99-101.

¹²⁴ J. Н е г о л д. *Bonaparte...*, p. 225.

¹²⁵ Вж. бележка 122, с. 99-101.

¹²⁶ *Oeuvres complètes de Napoléon. T. II, p. 63-65.*

Второто въстание предизвиква нови промени. Генерал Мену разпуска и двете тела и през октомври 1800 г. образува деветчленен диван, съставен само от улеми и шейхове.¹²⁷ Новият главнокомандуващ е привърженик на присъединяването на Египет като колониално владение към Франция. Според недалновидния му замисъл този орган трябва да се занимава изключително с „мюсюлманските работи“¹²⁸ и да служи най-вече като пряк инструмент на окупационната власт. Ал-Жабарти, който сам участва в дивана, описва опитите на шейховете да маневрират, да смекчават репресиите и непрекъснато налаганите контрибуции.¹²⁹

След подписването на окончателното споразумение за евакуация на 6 август 1801 г. диванът се събира на последно заседание, на което присъствуват видни търговци, нотабили, началници на еничарските отряди. Членовете изслушват посланията на главнокомандувачия и на завеждащ финансовата служба комисар Естев. Френската власт благодари на членове на дивана за проявената мъдрост, спокойствие и безпристрастие в действията им като „посредници за облекчаване положението на жителите“. Наред с уверението за скорошно френско завръщане в посланията се посочва, че страната отново минава под султанско върховенство. Присъствуващият ал-Жабарти продължава: „с това заседанието на дивана завърши и шейховете излезоха извън града, за да посрещнат везира Юсеф паша, когато наричаха велик везир, а също и съпровождащите го високопоставени сановници и мамелюшки бейове. Шейховете се готвеха да направят това още сутринта, но бяха принудени да отложат своето посещение до завършването на заседанието на дивана.“¹³⁰ Везирът ги посреща студено и подлага на унижения. С това приключва дейността на дивана като представителен орган.

Въпреки фиктивния в много отношения характер на пълномощията и краткотрайното, прекъсвано от размириците съществуване въвеждането на диваните и тяхното функциониране е значителен момент в историята на Египет. След много векове в неговото управление участвуват и хора, произхождащи от местното население и говорещи неговия език, на които се предоставя ограничено, но реално поле за действие. Направена е стъпка за утвърждаване обособеността и собствената физиономия на страната. На населението ѝ се признава, макар декларативно и формално, правото

¹²⁷ А. а л - Д ж а б а р т и . Египет..., с. 354-357. Според А. Абдел-Малек нововъведението на ген. Мену "не изменя чувствително характера на подтияка, даден от Бонапарт", вж. у: А. А b d e l - М a l e k . Idéologie et renaissance..., p. 262.

¹²⁸ История национально-освободительной борьбы..., с. 170.

¹²⁹ لويس عوض ، المؤثرات ... ، ص 44 - 101

¹³⁰ А. а л - Д ж а б а р т и . Египет..., с. 461-466, 467.

عبد الرحمن الراجحي ، تاريخ الحركة ... ، ج 1 ، ص 10 - 18

да се управлява от свои собствени представители. Това е първа и решителна крачка към модерно, демократично управление, важен стимул за процеса на национално оформяне.¹³¹

Участието на местната върхушка в управлението, далеч по-действено, отколкото дотогава, засилва политизацията в нейните редове и довежда до кристализиране в тях на различни течения.¹³² Изследването на поведението на всяко едно от тях е твърде трудно. Източниците показват членовете на дивана като послушни изпълнители на френската администрация, а при промяна на обстановката чинно отдаващи почитанията си на султанските представители. Въпреки фасадата на опортюнистична лоялност към края на френското присъствие сред местната върхушка тези течения се разграничават по-ясно. Всяко от тях търси подкрепата или разчита на надделяването на една или друга от оспорващите господството над страната сили. Теченията отразяват и очерталите се и в различна степен осъществими варианти за бъдещо развитие на страната: антифренско реставрационно, опортюнистично и компромисно профренско.

Първото течение, настроено непримиримо към чуждото присъствие, преобладава и има подкрепата на широките маси. То действува съвместно с мамелюците и опълчилите се представители на турската администрация. Издига лозунга за реставрация на старите порядки и не е в състояние да очертае една положителна перспектива за бъдещето на страната.

Изразител на идеите на опортюнистите се явява една малка част от местната традиционна върхушка. Като търсят възможно най-подходящия вариант за съхраняване на получените от френската администрация предимства, представителите ѝ обективно се противопоставят на пълната реставрация. Те маневрират между враждебните групировки, без изцяло да се обвързват с нито една от тях, стремежки се да укрепят авторитета си на отговорни посредници и при подходящ момент да си осигурят свобода за действие. Представител на тази тенденция е ал-Жабарти, който вярно предава нейните настроения и изпитания. Той осъжда и пришълците французи, и неспособността на предишната администрация, и беззаконията на мамелюците. Аристократичното самочувствие за достойнство се преплита с презрителното отношение към низините и особено към излъчените от тях радикални ръководители. Според него това са демагози, които се възползват от неспособността на широките маси да „видят последствията от всичко това, което става“¹³³.

След разгрома на второто въстание тази групировка въпреки наложените контрибуции успява политически да се стабилизира. Сред нейните представители дори започва дискретно да се изявява готовност за компромис с френския върховен сюзеренитет, стига той да създаде възможности за по-нататъшно укрепване на нейните прерогативи и влияние. Така се оформя и третото профренско компромисно течение. Изпратеното

¹³¹ لويسی عوض، آمواترآت... ج ٢٢ ص ٧٣

¹³² A. A b d e l - M a l e k. *Ideologie et renaissance...*, p. 232-233.

¹³³ A. е л - Д ж а б а р т и. *Египет...*, с. 268.

през ноември 1800 г. послание на дивана до Бонапарт изразява сътрудничеството му с опортюнистическото течение. Разработването на документа и неговото приемане става по искане на ген. Мену, който желае да поздрави бившия главнокомандуващ „Източната“ и „Египетската“ армии с назначаването му за пръв консул. Членовете на дивана заявяват в посланието, че „французи и египтяни са обединени в тясна и искрена връзка“, и изразяват увереност, че един ден „съюзът между двете нации ще бъде осъществен“¹³⁴. Така в съдържанието наред с характерния за Изтока хвалебствен тон и верноподанически чувства проличават и нови нотки. Профренското течение в същност изразява подобно на коптската върхушка, но не толкова радикално народностното осъзнаване на египетското население. Така това течение като негов представител се показва готово при подходящи условия да говори от името на страната, да влиза във връзки с други правителства извън посредничеството на Високата порта. В това отношение наред с акцията на Якуб документът е своеобразна външнополитическа изява на утвърждаващата се египетска общностна физиономия, този път произлизаща от местно организирано върховно тяло.

Като политически органи диваните не надживяват френския престой. През следващите десетилетия обаче те се появяват под различни форми в редица решителни моменти (въстанието на каирското население през 1805 г., съпротивата срещу „европейските кабинети“ през 1878—79 г.), като изразяват историческите интереси на Египет за независимост и прогрес срещу чуждото потисничество и намеса.

III

В идейната област най-чувствителните резултати от похода се изразяват в разклащането на редица традиционни постулати и представи, в запознаването на египтяните с новото време, в разкриването пред тях на понятия и перспективи, излизаци от тогавашните рамки. Експедицията довежда до зараждането на чувството на гордост от принадлежността към Египет, което по-късно ще прерасне в основен елемент на националното самоосъзнаване.

До експедицията египтяните гледат на европейците като на по-ниско стоящи хора, облечени в различни дрехи и принудени да слизат от мулетата (да яздат коне имат право само мюсюлманите) при среща и с „най-незначителния мамелюк“¹³⁵. По думите на ал-Жабарти мамелюшките бейове не придават значение на съобщението за предстоящото френско навлизане, тъй като считат, че ще могат лесно да стъпчат с конете си пришълците. Когато французите достигат брега, бейт Мурад извиква при себе си тоскан-

¹³⁴ *Lettres du Divan du Caire au Général Bonaparte. Paris, 1803, Lettre du 21 Brumaire, an IX, ЦИТ. ПО А. д е V i d а s. Premier impact..., p. 118.*

¹³⁵ *G. H a n o t a u x. Histoire..., T. V, p. 176-178, 207-208.*

ския консул Розетти и му поръчва от негово име да даде на всеки от тях шепя сребро със заръката да се маха, дотолкова е превратна неговата представа за силата и намеренията им.¹³⁶

Френските победи, присъствие и дейност поставят началото на развенчаването на мита за безусловното и всестранно превъзходство на правоверните над чужденците. Египтяните влизат в досега с хора, които нанасят поражение на смятаните за непобедими мамелюци и султански войски. Пришълците имат различен начин на живот и взаимоотношения, притежават съвършени инструменти и оръжия, владеят непознати занаяти и показват предизвикващи интерес умения. Взривовите на враждебност се съпровождат от взаимен интерес и връзки, наложени от съвместния живот. Съвременниците сочат, че отначало френските войници се разхождат невъоръжени, често са канени на гости, сами устройват забавления, започват да се женят за египтянки (значителна част от тях при евакуацията си ще продадат на настаняващите се англичани). Стълкновението между двата начина на живот разширява рязко кръгозора на местното население, пробива стената на неговата изолация от съвременността.

Интересни и показателни взаимоотношения се установяват между френските учени и представляващите местния образован елит шейхове и улеми. Ал-Жабарти доброжелателно разказва как французите ги посрещат и разведат из библиотеката и лабораториите. Посещенията показват нагледно настъпилия колосален разрыв между двете цивилизации. Шейховете считат демонстрираните им с електричество опити за магии. Комични са и резултатите от разговорите на научни теми. Когато се обсъждат въпроси за фауната на Нил, един от присъстващите достопочтени улеми заявява, че подобна дискусия е напълно излишна. „Пророкът заяви, казва той, че Алах е създал всичко 30 хил. вида: 10 хиляди птици и животни на небето и земята и 20 хиляди риби във водата.“¹³⁷ Нито повече, нито по-малко. И тук недоверието и враждебността се преилюстрират с любовитство и известна благосклонност. Ал-Жабарти нееднократно посещава библиотеката при Института и разглежда с интерес една книга, в която в противовес на мюсюлманската религия са нарисувани пророкът и праведните халифи, изобразен е даже конят Бурак, с който Мохамед извършва чудотворното си небесно пътешествие до Ерусалим. Поласкани са и другите шейхове, които художникът Арго рисува и закачва портретите им на различни видни места. След посещението си в Института ал-Жабарти не без меланхолия заключава, че показаните удивителни неща „умове като нашите не могат нито да разберат, нито да обяснят“¹³⁸. След първото въстание той съчувствува на французите единствено заради изчезналите разграбени и разрушени ценни инструменти.

Като отбелязва настроенията на египетското население по време на френското присъствие, А. Сорел заключава: „Местните жители, които търпяха завоеванието, останаха непокорни, слепи към предимствата,

¹³⁶ Д. О л д р и д ж. Каир..., с. 111; А. а л - Д ж а б а р т и. Египет..., с. 50-51, 53.

¹³⁷ Ж. Н е р о л д. Bonaparte en Egypte..., р. 217.

¹³⁸ А. а л - Д ж а б а р т и. Египет..., с. 126.

които само бъдещето можеше да накара да оценят. Те чувствуваха само враждебност, тегоби и мизерия, Мюсюлманското духовенство изостряше, разпалваше народния фанатизъм против тези неверници и чужденци, тези войници, които обрисуваше като грабители, цинични и порочни, против тези учени със застрашително любопитство, които вадеха от земята ликове на лъжливи богове и се показваха като нереспектирани от всемогъщия Алах техни наблюдатели.¹³⁹ Категоричен е и Никола ел-Турк, който въпреки твърдението, че французите привличат сърцата на много хора от населението, обобщава: „Те прокламираха възхищението си от исляма и че се отказват от християнската религия. . . Преструваха се, че предоставят свобода на египетския народ и уверяваха, че са съюзници на османската власт и че са влезли в Египет само с нейното разрешение. Те заявяваха, че имат най-добри намерения и най-добри чувства, че обичат тяхната религия и че желаят само щастието им. . . (Но) . . . те не можаха да направят да навлезе доверието в сърцата. Мюсюлманите таеха в себе си ненавистта, отпращаха клетви за тяхното нещастие и гибел.“¹⁴⁰ Неуспехът се признава и от Шарл Ру, който отбелязва, че религиозното отвращение, подсилено от оказването внимание на копти и сирийци, разкрилата се при въстанията пропаст, непрекъснатите контрибуции и репресии правят възникналото още от началото отчуждение да остане докрай.¹⁴¹

Бонапарт е убеден, че идеите, които носи неговата армия, ще могат да бъдат възприети, ако са съобразени със социалната действителност и водят до преки благотворни за населението резултати. Затова той прокламира освобождението на египтяните от гнета на мамелюците, свързва равенството и братството с обещанието за справедливо собствено управление и разцвет на страната. „Но арабите-фелахи и жителите на градовете, отбелязва А. Манфред, бяха до такава степен угнетени и политически изостанали, намираха се на толкова ниска степен на обществено съзнание, че до тях не достигнаха призивите за борба, те още не бяха способни да ги възприемат . . . Бонапарт не среща подкрепата, не намира опора в народа . . . и скоро се оказва в пълна изолация.“¹⁴² Срещу откритата съпротива френският главнокомандуващ предприема сурови репресии, като се мотивира, че за египтяните „да се подчиняват означава да се страхуват“¹⁴³. Тази позиция увеличава взаимната непримиримост.

¹³⁹ A. S o r g é l. L'Europe et la Révolution..., vol. 5, p. 441.

¹⁴⁰ N. e l T u r k. Histoire de l'Expédition des Français..., p. 49; Цит. по A. d e V i d a s. Premier impact..., p. 71.

¹⁴¹ F. C h a r l e s - R o u x. Bonaparte..., p. 75-78.

¹⁴² A. M a n f r e d. Наполеон..., с. 212-213; R. K a l i s - k y. Le Mandé arabe..., Т. II, p. 21. На крайни позиции е Ж. Херолд, който счита спечелването на населението "въобще за невъзможно", вж. у: J. H e r o l d. Bonaparte..., p. 177-178.

¹⁴³ Oeuvres complètes de Napoléon. Т. II, p. 423.

Египет не беше готов да възприеме нито политическата организация, нито социалните отношения на общество, изпревалило го с цяла епоха. Изостаналостта и недоверието се превръщат в духовна стена пред донесените и пригодени към обстановката идеи на французите, още повече, че те се прилагат най-вече насила и от чужденец-друговец. Характерен пример е борбата на египтяните по призова на султана за „свещена война“ срещу неверниците-пришълци. Селим III във фермана си ги обвинява, че те са установили своите принципи и закони въз основа на лъжливото убеждение, че „хората се раждат равни, не трябва да има между тях различия и всеки може да има свое мнение“¹⁴⁴. Египтяните се надигат единодушно срещу чужденеца, отхвърляйки и неговите идеи. След около век техните потомци, вдъхновявани от тези идеи, ще поведат борба за независимост и напредък на страната.¹⁴⁵

Не може да се счита, че донесените от французите обществени възгледи и разбираня изцяло се отхвърлят. Най-издигнатите и проникателни египтяни не могат пренебрежително да ги отминат, след като са свидетели на тяхната значимост чрез практическото им приложение и резултати. Типичен изразител на пречупването на тези идеи през традиционните става сам ал-Жабарти, който не си прави и най-малки илюзии относно целите на френското присъствие. Видният шейх никъде не порицава „френския народ“ и „френската република“, които се опират върху принципите на свободата и равенството и от чието име говори Бонапарт, а по-късно и неговите приемници в своите наредби и послания. Ал-Жабарти открито заявява, че му харесва отпращаната в посланието от 6 октомври 1798 г. критика на бившето турско управление за беззаконията и упадъка на страната, както и уверението, че занапред слабите хора не ще бъдат притеснявани.¹⁴⁶ Египетският хронист описва жестокостите на френските репресии, но посочва, че властите наказват френските войници и служители за грабеж на населението в мирно време.

Особено впечатление прави на ал-Жабарти процесът по делото за убийството на ген. Клебер. Вместо очакваните според традицията масови и безогледни репресии той подчертава, че съдът осъжда само тези от задържаните и обвиняемите, чиято виновност се доказва. Издадената присъда ръката на убиеца да бъде изгорена, след което да бъде набит на кол, не му прави особено впечатление. Него го интересуват формите на съдопроизводството. „Те са построени върху началата на разума и не се подчиняват на законите на религията, в което е тяхното значение.“¹⁴⁷ Видно е, че в духа на най-крупните мюсюлмански мислители и ал-Жабарти е склонен под впечатление на видяното да отдаде нужното значение на разума. „Всичко това, продължава той, силно се отличава от това, което видяхме по-късно, когато войниците-отрепки, считащи се за мюсюлмани и

¹⁴⁴ В. Л е w i s . The Impact of French Revolution..., p. 122.

¹⁴⁵ З. Л е в и н . Развитие основных течений..., с. 44-47.

¹⁴⁶ А. а л - Д ж а б а р т и . Египет..., с. 97.

¹⁴⁷ Пак там, с. 308, на процеса и на свързаните с него документи е отделено значително място, с. 306-345.

твърдещи, че водят свещена война, убиваха хора и разрушаваха човешкия живот, изключително удовлетворявайки животинската си похот.¹⁴⁸ Без ни най-малко да подлага на съмнение божественото предопределение, ал-Жабарти показва, че действията на неприятелите, ръководени от разума, могат да носят по-малко беди на правоверните, отколкото това, което причиняват братята им по религия.

Влиянието на френското присъствие личи и в самите по-нататъшни работи на ал-Жабарти. В описанието на събития след експедицията египетският историк отбелязва, че виден мамелюшки бей при престоя си в Англия научава много неща за доброто ѝ управление и справедливото отношение към поданиците, за материалното благополучие и веротърпимост.¹⁴⁹ Тези идеализирани порядки контрастират с описаните от автора беззакония и хаос, царящи в Египет. Така ал-Жабарти, може би без да го чувства, се отклонява от мюсюлманската догма за категоричните предимства на исляма пред живота и порядките извън неговите граници. Направената крачка в тази насока ще бъде продължена и утвърдена все по-активно от следващите поколения арабски мислители в тяхната борба срещу консервативните традиции за обществен и духовен прогрес.

Идеите, донесени от французите, не са възприети, но досегът с тях оказва своето влияние. Най-напредничавите египтяни чувствуват инстинктивно в повечето случаи тяхната сила и предимства. Мнозинството остават привързани към традиционното мислене, но то вече не може при разкрилите се нови хоризонти да бъде толкова едностранчиво. Жителите по брега на Нил започват прагматично да опознават преимуществата на европейската буржоазна цивилизация. По думите на Ватикютис те стават „много любознателни към всяко ново нещо и прекарват повечето от XIX в., за да задоволяват своето любопитство“¹⁵⁰. Експедицията е начало на поврат в развитието на идейната надстройка в насока към съвременността, който поврат укрепва и задълбочава последвалото национално оформяне.

* * *

В навечерието на експедицията, запознавайки се с многобройните източници и сведения, Наполеон счита египтяните в тяхното мнозинство за етнически хомогенно цяло. При първия досег с тях отбелязва: „Т а з и н а ц и я (разредката моя — Й. П.) не е нищо по-малко от това, както я описваха пътешествениците и имащите отношения с нея: тя е спокойна, горда и храбра.“¹⁵¹ Не след дълго той ще направи горчивото заключение,

¹⁴⁸ А. ал - Д ж а б а р т и . Египет..., с. 309.

¹⁴⁹ А б д а р - Р а х м а н а л - Д ж а б а р т и . Египет под властью Мухаммеда Али /1806-1821/. М., 1963, с. 116.

¹⁵⁰ P. V a t i k i o t i s . The Modern History..., p. 64-65. срв. В. И. Л е н и н . Съч., Т. 38, с. 366.

¹⁵¹ Oeuvres complètes de Napoléon., Т. II, p. 396.

че е трудно да се намири „по-плодородна земя и по-клет, невежествен и оскотял народ“¹⁵². По време на придвижването към Кайро 29-годишният генерал в обръщение към армията пояснява, вероятно под влиянието на срещите с бедуините и започналата пропаганда на арабски език, че населението нарича себе си „араби“¹⁵³. Участниците в похода уточняват, че „фелахи“ са селяните-араби, които обработват земята. Главнокомандувачият не прави народностно разграничаване на градското население освен язвителната бележка след влизането в Кайро, че тук е „най-лошото простолудие на света“¹⁵⁴. Тази оценка, изказана от стрелялия с артилерия по парижките низини „генерал Вандемиер“ предвещава бъдеща безкомпромисна разправа и с каирските низини.

Етническото единство на населението по Нил се смята от Наполеон за реално и естествено, като наименованието на отделните групи се дава преди всичко в зависимост от начина им на живот. Сходно е и отношението към отделните малцинствени групи от копти, евреи, сирийци, магребци и др. Те не се изключват от египетската общност, но се отбелязва по-особеното им положение, като се използва по-скоро „политическото“ им поведение, отколкото етнико-религиозната им позиция. Така Бонапарт подхожда към египетското население с буржоазните критерии за национална обособеност.¹⁵⁵ Тези виждания и критерии, предприетите политически стъпки и комбинации водят често до резултати, които показват, че Бонапарт е подценил други решаващи фактори. Всичко това има противоречиви последици за процеса на националното самоосъзнаване.

Още с началните си действия Наполеон се стреми да изведе на преден план египетската самоличност, да възбуди и укрепи народностно чувство, противопоставящо се на османската лоялност. Този опит вече има precedent. Близо четвърт век преди него опълчилият се срещу султана мамелюк Али бей отправя до египетското население следния призив: „Защищавайте живота си и знайте, че от древни времена Египет се управлява от мамелюците, които бяха могъщи управители и гордост за земята и небето. Затова (действайте) да им бъде върнат Египет!“¹⁵⁶ Населението не подкрепя

¹⁵² Ibidem, p. 409-410.

¹⁵³ Ibidem, p. 404. Не след дълго той ще нарече бедуините "най-големите крадци и престъпници на земята" – Ibidem, p. 410.

¹⁵⁴ Ibidem, p. 409.

¹⁵⁵ По-различно е становището на придружаващите експедицията учения, които извършват редица демографски и антропологически проучвания. От тази гледна точка те обръщат внимание на различните етнографски групи. Вж. у: Description de l'Egypte..., vol. I, p. 401-410.

¹⁵⁶ A. A b d e l - M a l e k. Idéologie et renaissance..., p. 213.

Али бей. То остава докрай пасивен свидетел на мамелюшките междуособици и техните конфликти с Високата порта.

За разлика от Али бей Бонапарт трябва да преодолява религиозната бариера и действа по-предпазливо. Основна насока на пропагандата става възвеличаването на Египет, на неговото минало и богатства. Характерен пример са многобройните послания на властите до населението и диваните по време на целия престой на френската армия. Посланието до Големия диван от 6 октомври 1798 г. посочва, че „Египет е единствената в света и най-плодородна страна. . . Науките, занаятите, образоваността, понастоящем достойние на целия свят, са били взаимствувани от прадедите на съвременните жители на Египет.“¹⁵⁷ Ако пророкът отново дойде, четем в друго послание, „той ще установи жилището си не в Константинопол (за подсилване на ефекта вместо Истанбул се използва християнското наименование), а в свещения град Кайро“.¹⁵⁸ За възбуждане на народното самочувствие и обособеност се използва възхвалата на религиозния престиж на египетската столица, като се отчита нейната привлекателност.

Славата и благоденствието на Египет се свързват не само с неговото минало, но и с настоящето и бъдещето. Използуваната схема е твърде проста. Подчертава се, че поради своите богатства в продължение на векове страната е обект на чужди завоевания, които са станали причина за нейното обедняване и незавидно съвременно състояние. Последните владетели, мамелюци и турци, са усилили разорението. Оттук категоричното отхвърляне на мамелюците. Първоначалната косвена критика на турското управление в Манифеста скоро е последвана от остри обвинения. Властта на султана започва да се сочи като узурпация, тъй като тя е причината за злините на народа. Това оспорване не е в състояние да предизвика сред египтяните идеята за открито скъсване със султана (с изключение на акцията на Якуб), но допринася за накръняването на неограничения му авторитет.

На съществуващата тирания французите противопоставят своята мисия и действия. Те сочат себе си за освободители, които предават управлението на страната на населението ѝ, подчертават, че са решаващ фактор за възстановяването на миналата египетска слава и благоденствие. Характерно е посланието от 27 юни 1799 г., завършващо така: „Искам да доведете до знанието на жителите на Египет, че от все сърце желая да им донеса блага и щастие. Тъй както Нил е най-благодатната и носеща щастие река, египтяните с помощта на Повелителя на вселената ще станат най-щастливият народ на света.“¹⁵⁹ Френският оригинал е по-различен: „Ако Нил е първата река на Изтока, народът на Египет под мое управление трябва да бъде пръв между народите.“¹⁶⁰ Дали при превода на арабски това „на-

¹⁵⁷ А. а л - Д ж а б а р т и. Египет в период экспедиции Бонапартта..., с. 96, срв. عبد الرحمن الراجعي، تاريخ...، ج ١، ص ١٠٤.

¹⁵⁸ G. N a p o l e o n. Histoire..., T. V, p. 439.

¹⁵⁹ А. а л - Д ж а б а р т и. Египет в период экспедиции Бонапартта..., с. 213.

¹⁶⁰ Oeuvres complètes de Napoléon. T. III, p. 208.

полеоновско“ изявление е променено или ал-Жабарти, преписвайки го, е редактирал, е трудно да се установи. Същественото е, че самостоятелният облик и бъдеще на страната категорично се схващат отделно от Високата порта. Тази линия, проличала още с Манифеста, преминавайки през позивите и обръщенията, приключва с прощалното послание до Дивана от 30 юни 1801 г.¹⁶¹ В него се изразява увереност в признателността на египетяните към французите за това, че са ги избавили от тиранията и деспотизма.

Политиката, насърчаваща египетската обособеност и целяща разграничението на страната от империята и господстващия в нея турски елемент, намира израз в подновяването на администрацията, в редица външни пропагандни изяви и в разпространението на арабския език.

Замяната на назначаваните от Високата порта висши чиновници е преди всичко прагматична стъпка към прочистването на управлението от нелоялни елементи. Тя обаче се съпровожда с активна „проегипетска“ пропаганда. Нейната цел е поне частично, както е и случаят с диваните, да се неутрализира неприязънта на населението, като му се дава право само да излъчва свои представители и управители. „Противно на Корана и неговия дух е — четем в послание на Бонапарт — хора, дошли от Константинопол (отново не Истанбул!), да раздават правосъдие на народ, на който не разбират езика.“¹⁶²

Пример за провеждането на тази политика е избирането на нов „кади ал-аскар“, върховния съдия, дотогава назначаван сред висшите сановници на Портата. След като през лятото на 1799 г. той избягва, Наполеон решава чрез дивана да назначи нов. На 26 юни той отправя до членовете послание, в което посочва, че избраният от тях трябва да бъде „египтянин, роден в страната“¹⁶³. Така се е правило, завършва ал-Жабарти, разяснявайки неговото съдържание, „при египетските царе, които назначаваха на длъжност кадия някого от улемите в съответствие с тяхното желание“. По-нататък египетският хронист посочва, че „членовете на дивана се подчиняват (!) и провеждат избора“, като мнозинството гласове са подадени за шейха Ахмед ал-Ариши.¹⁶⁴

Въвеждането на ал-Ариши в длъжност става в тържествена обстановка с участието на Бонапарт. В ново послание той подчертава, че „всеки разумен човек разбира, че египетските улеми в по-голяма степен от който и да било в другите страни притежават ум, способности и знание на законите на шерията, необходими за ръководене на съдилищата“¹⁶⁵. Титлата, коя-

161 А. ал - Д ж а б а р т и . Египет в период експедиции Бонапартата..., с. 462-466.

162 G. N a p o l e o n . Histoire..., Т. V, р. 213.

163 А. ал . Д ж а б а р т и . Египет в период експедиции Бонапартата..., с. 210. Oeuvres complètes de Napoléon, Т. III, р. 207-208.

164 А. ал - Д ж а б а р т и . Египет в период експедиции Бонапартата..., с. 211.

165 Пак там, с. 212-213.

то получава новият кадия и която се изписва върху издадените от него актове, е „Най-видният от мюсюлманските учени, съвършен в науката, поддържащ исляма, щастието и блаженството на своята страна, съдия на съдиите, изпълняващ сега своята служба в съхранявания от Аллаха град Кайро“¹⁶⁶. Пищната епитетика разкрива новите моменти — не се говори за султана или халифа на правоверните, а се подчертава изключително връзката с Египет. Съдията е избран сред неговите най-достойни представители и се задължава да допринася за моралното и материалното благополучие на страната. С отделянето на съдебната власт от Портата и предоставянето ѝ на местните жители още веднъж осезателно се подчертава самостоятелността на египетската обособеност.

Политиката на разграничаване от Истанбул има и своите масови зрелищни изяви. Бонапарт демонстрира уважението си към Дивана като орган и към неговите представители, поддържа с тях редовна кореспонденция. В своите послания главнокомандувачият ги уведомява за предприеманите политически, икономически, фискални и съдебни действия. Особено място заемат сведенията за военните акции срещу противниковите войски, остатъците от мамелюците и въстаниците от различните краища на страната. Чрез тях Бонапарт се стреми, внушавайки своята непобедимост да предотвратява отзвука, който имат френските поражения. В същия дух са и многобройните послания до населението. Широко се разгласява привързаността към страната и нейните традиции. Въпреки че по думите на френските офицери вярва в Аллах. „толкова колкото римският папа“, младият генерал често получава с цитати от Корана шейховете от дивана, подчертавайки, че действа съгласно волята на Всемъщия.¹⁶⁷ Целта е, както сам пише Бонапарт до Клебер. „да се приспи фанатизмът в очакване, когато би могло да бъде изкоренен“¹⁶⁸. Той даже обещава, че ще приеме исляма, когато бъде построена достатъчно голяма джамия, за да побере армията. Декларациите се придружават с публични демонстрации — сам главнокомандувачият, облечен в източни дрехи, участва в религиозни тържества, празници и увеселения.

Интересен епизод от политиката на разграничаване на страната от Портата е походът в Сирия в началото на 1799 г. Оформената войска група получава наименованието „Египетска армия“, като се подчертава, че нейната цел е да защити населението от чуждата заплаха. В овладяните градове Газа, Яфа и др. намиращите се египтяни подчертано се покровителствуват. Пленените турски знамена тържествено се разнасят по улиците на Кайро, съпроводени от войскови части и членовете на Дивана. Накрая знамената се поставят на видни места в джамията ал-Азхар, символ на религиозния авторитет на страната.¹⁶⁹

¹⁶⁶ G. H a n o t a u x. Histoire..., Т. V, p. 439.

¹⁶⁷ Ibidem, p. 344.

¹⁶⁸ Correspondance de Napoléon..., Т. V, p. 574; J. H e r o l d. Bonaparte en Egypte..., p. 225.

¹⁶⁹ А. а л - Д ж а б а р т и. Египет в период експедиции Бонапарте..., с. 161.

Последиците от опита да се укрепи египетското общностно чувство още веднъж показват силата и слабостите на следваната от Бонапарт политическа линия. Той правилно преценява, че от подобен „патриотичен“ призив, съчетан с религиозна лоялност, би могло да се очакват положителни резултати. Наполеон разчита да предизвика активност и подем, водещи обективно към откъсването на Египет от Истанбул в политическо отношение, до психическото разграничаване на населението от обитателите на останалите области на империята и най-вече от господстващия турски елемент.

За да бъде успешна, френската политическа и пропагандна акция трябва да преодолее непреодолимо тогава препятствие. Това е вкорененото у всеки мюсюлманин и сред населението съзнание и чувство за принадлежност към „уммата“ — универсалната общност на всички правоверни.¹⁷⁰ В конкретната обстановка принадлежността към уммата се свързва с Османската империя и с подчинението към султана, който се счита и за халиф, повелител на мюсюлманите. Събитията при престога на французите показват, че сцеплението около султана и империята категорично в края на краищата се налага. Египетското общество не се оказва все още в състояние да очертае рамки на своята политическа и психическа лоялност, по-тесни от тези на уммата. Това обуславя в значителна степен и крайния неуспех на експедицията.

Направеният опит за преодоляването на границите на уммата обаче има последици за египетската мисъл.¹⁷¹ Р. Р. Тахтауи към средата на века ще направи разграничение между религиозната и националната принадлежност. Под влияние на престога си във Франция той ще посочи, че наред с уммата, към която принадлежат всички правоверни, всеки човек има и свое отечество. Египетският писател и обществен деец ще въведе за обозначаването му нов термин „уатан“ отговарящ на френския *la patrie* (отечество) в съответствие и с направения от него превод на „Марсилезата“. Оттогава по думите на А. Хаурани идеята за отечество „ще стане фокус на задължения, които в очите на мюсюлманските юристи свързват помежду им членовете на уммата и на това естествено чувство (прочутата в араб-

¹⁷⁰ C. A. O. N i e u w e n h u i j z e. *Sociology of the Middle East, A Stocktaking and Interpretation.* London, 1971, p. 462-474; M. K h a d d u r i. *Political Trends in the Arab World.* Baltimore and London, 1972, p. 9-13.

د. مصطفى عبد الواحد، المجتمع الاسلامي، القاهرة، 1971، ص 25-37

¹⁷¹ لويس عوض، المؤثرات... ج 2، ص 103
حسين فوري النجار، رفاة رافعي الطهطاوي، القاهرة 1977

Особено високо ценя личността и делото на Р. Тахтауи А. Абдел-Мелек: A. A b d e l - M a l e k. *Idéologie et renaissance...*, 1969.

ската литература „асабия“ — бел. моя, Й. П.), която според Ибн Халдун съществува между хората, свързани с кръвна връзка“.¹⁷²

Въпреки неуспеха с пробуждането на народностното съзнание на населението Бонапарт може да се счита за предшественик, пряко допринесъл за възникването на „фараонското“ течение в египетската национална идеология. Основано върху „изключителната дълбочина на историческото поле“ и прякото монументално присъствие на древността в ежедневието живот, това течение оформя първоначалния облик на етническото самоосъзнаване сред най-напредналите кръгове на населението, насочвайки ги преди всичко към Египет като страна и отечество.¹⁷³ Р. Тахтауи възкликва, че тази земя е „източник на достойнство, щастие, гордост и слава, земя, най-скъпа за своите синове“.¹⁷⁴ Идеята за принадлежност към египетското отечество поражда и укрепва схващането за приемственост, за особена физиономия и достойнства на хората, които го обитават — те съставляват египетската общност (за която много общественици и учени ще употребят термина „нация“ — умма), която съществува от хилядолетия и никой от пришълците, от хиксосите до араби и турци, не е внесъл съществени изменения в нейния облик и характер.

Експедицията допринася за възникването не само на „фараонското“, но и на „арабското“ течение в националната идеология.

Наполеон Бонапарт донася в Египет две печатарски преси, които през целия престой работят с пълен капацитет. Наред с издаването на френски език на информационния вестник „Египетски куриер“, на научно-литературното списание „Египетска декада“, на постановленията до армията и администрацията голяма част от продукцията им е на арабски. Почти всекидневно се публикуват и широко разпространяват прокламации, позиви, обръщения и наредби от името на главнокомандувачия, френската администрация и дивана.¹⁷⁵ През ноември 1800 г. ген. Мену заповядва да започне издаването на в-к „Ат-Танбих“, (указание), но изпълнението е осуетено от избухналото второ въстание.¹⁷⁶ По времето на френското

¹⁷² A. Hourani. *Arabic Thought in the Liberal Age*. London, 1962, p. 78-79. По въпроса за „асабията“ вж. у: Й. Пеев.

Великият арабски мислител Ибн Халдун. — Исторически преглед, 28, 1977, с. 73-75.

¹⁷³ A. Abdel-Malek. *Problématique du Socialisme...*, p. 131-132.

¹⁷⁴ جمال الدين الشيبان، رفاة رافعي الطوطوي، القاهرة ١٩٥١، ص ٦٠
¹⁷⁵ إبراهيم عبده، تاريخ الطباعة والصحافة في مصر خلال الحملة الفرنسية، القاهرة ١٩٥١

¹⁷⁶ S. Boustani. *The Press during the French Occupation in Egypt*. *Cahiers d'Histoire Egyptienne*, N°1. 1954, p. 26-29.

присъствие арабският литературен език започва да излиза от медресетата и джамиите, от религиозните, философски и лексически дискусии на улемите и шейховете на улицата. Благодарение на печатната преса той става достойно на широките маси — демократизиране с решаващо значение за процеса на национално обособяване на Египет и арабския свят.

Повсеместното разпространяване на арабския език довежда до изместване на употребявания до експедицията като официален в страната османско-турски. След въстановяването на султанския суверенитет арабският вече е придобил такава солидна позиция, че връщането към старото положение се оказва невъзможно. Поставено е началото на неговото обществено-политическо утвърждаване като език, говорен от населението по брега на Нил, израз на обособената му етническа физиономия. Неговото налагане в сферите на живота започва тясно да се свързва с цялостния социален, политически и културен прогрес на страната.

През 1828 г. излиза първият египетски правителствен вестник „Векаимисрие“. Отначало основни са колонките на османски език, като успоредно с тях е и арабският превод. От 1840—1842 г. главен става арабският текст, за да измести след няколко десетилетия напълно турския. През 1866 г. започва препечатване на всички държавни актове, от Мохамед Али нататък, придружени с арабския им превод.¹⁷⁷ Четири години по-късно цялата вътрешна административна и служебна кореспонденция в страната преминава задължително на арабски език. Експедицията поставя и началото на влиянието на европейската цивилизация върху арабския език. Това влияние му помага да излезе от средновековната си замръзналост, за да говори на социално-политическите потребности и изисквания.¹⁷⁸ Той започва да служи като белег на етническата обособеност и като средство за приобщаване на египетското и арабското общество към съвременността.

С разпространението и утвърждаването на арабския език експедицията допринася за активизиране на процеса на арабското възраждане и самоосъзнаване, заели основно място в идейно-политическото развитие на Близкия Изток и Северна Африка от първите десетилетия на миналия век. Идеолозите на арабизма, а по-късно и на панарабизма получават подкрепата на египетската общественост, която, без да се чувства още арабска, осъзнава наличието на общи черти и интереси със съседните на страната народи.

177

إبراهيم عبده ، تطور الصحافة المصرية ١٧٩٨ - ١٩٥١ ، القاهرة ١٩٥١

178

جمال الدين الشيبان ، تاريخ الترجمة والحركة الثقافية في

عصر محمد علي ، القاهرة ١٩٥١ ، ص ٧٠ - ١٠١

خليل صابا ، تاريخ الطباعة في الشرق العربي ، القاهرة ١٩٥٨ ،

ص ١٥٥ - ١٧٨

A. A b d e l - M a l e k. Idéologie et renaissance..., p.

131-143.

От средата на 30-те години на ХХ в. панарабизмът прекрачи Синай, за да триумфира след две десетилетия като доминиращо течение в общественно-политическия и идейния живот на Египет и арабския свят.¹⁷⁹

Френската експедиция и престой имат противоречиви последици за идейното развитие на египетското общество. Те довеждат пряко и косвено до появата и разгръщането на двете основни течения на определяне на националната самоличност — фараонското и арабското, които взаимодействайки си с панислямизма, и днес играят главна роля. Очистени от мистиката на „хилядолетното египетско съществуване“ и „безсмъртната арабска мисия“, тези две течения изразяват най-характерната черта на съвременната египетска нация — нейната „двойка“ основа, от свързани в диалектическо единство египетско-фараонски и арабо-мюсюлмански елементи.¹⁸⁰

Всяко историческо събитие, посочва Фр. Енгелс, представлява своеобразна равнордействаща на „безкрайна група от паралелограми на силите“, на еднопосочни, взаимно пресичащи се и противоречащи фактори. Техният резултат обаче е и продукт на сила, действаща като цяло „безсъзнателно и не по своя воля“¹⁸¹. Походът на Бонапарт и настъпилите в последствие промени са пример за тази диалектическа връзка между едно събитие и неговите резултати.

Цел на експедицията бе да се завладее Египет, като в него се осъществяват сериозни и рентабилни прогресивни по характер преобразования. Тази цел не се изпълни. Египетското общество не бе съзряло да възприеме издигнатите лозунги и предприети реформи, населението категорично отхвърли нашествениците, обединените сили на Османската империя и Англия надделяха над френските. Военен и политически неуспех, експедицията се оказва събитие с голямо значение за последвалото развитие на Египет. Подобно на британското присъствие в Индия тя изигра ролята на „несъзнателно оръдие на историята“¹⁸². Нищо след нея тук „вече не можеше да бъде същото, както преди“¹⁸³. От научна гледна точка историческите измерения на събитието изпъкват особено отчетливо в неговото отражение върху процеса на национално оформяне.

Френската окупация е стълкновение между възходящо буржоазно и разлагащо се феодално общество. По своята същност тя представлява своеобразна „внесена от вън“ и „наложена отгоре“ кратковременна и незавършена революция с противоречиви последици. Без да е свързана с естествения ход на общественно-политическото развитие, тя насилствено

¹⁷⁹ Э. Т у м а. Национально-освободительное движение и проблемы арабского единства. М., 1977, с. 310-370.

¹⁸⁰ А. А б д е л - М а л е к. La pensée politique arabe contemporaine. Paris, 1970, p. 24.

¹⁸¹ К. М а р к с, Ф. Е н г е л с. Съч., Т. 37, с. 396.

¹⁸² К. М а р к с, Ф. Е н г е л с. Съч., Т. 9, с. 138.

¹⁸³ J. e t S. L а с о u t i e r e. Egypte..., p. 45.

го прекъсва и отклонява, не довежда пряко до цялостно отстраняване на феодалните отношения, но тласка напред разгръщането на буржоазно-капиталистическите. Оттука даденото ускорение и предизвикани деформации в процеса на национално оформяне. По-нататъшният му ход в голяма степен започва да се влияе от настъпилите по време на експедицията и след нея изменения в основните сфери на икономическия, политическия и идейния живот.

Френското присъствие внесе редица нововъведения в производителните сили, изгради частично материална инфраструктура, въведе съвременен капиталистически сектор. Тези изменения са твърде ограничени и откъснати от социално-икономическата обстановка. Това не дава възможност да се постигне издигане и задържане на производителните сили на ново и по-обхватно равнище, което да доведе до установяването на съответстващи им по-прогресивни обществени отношения. Станалите промени обаче дават възможност за в бъдеще по-лесно да се въвеждат и възприемат преобразованията в средствата за производство, което ускорява трансформациите в производствените отношения и в обществените процеси.

Експедицията заварва хаос в социално-политическите и етническите отношения между различните класи, съсловия и прослойки, в различна степен предшествуващи тези на съвременното общество. Всяка от тях е в една или друга форма на съперничество с всички останали, което спъва и замразява социалния прогрес.¹⁸⁴ Окупацията предизвиква бурен кипеж, при който започват да кристализират противоречията и общите интереси на различните обществени групи. Настъпва по-установено разполагане на социалните пластове, техните взаимоотношения вече водят до определени, придвижващи напред общественото развитие резултати.

Експедицията нанесе удар върху най-значителните социално-политически фактори за феодалната разпокъсаност. Тя придаде необратим характер на процеса на реалното откъсване на Египет от Османската империя. Въведените от нея политически институти, утвърждаващи националното обособяване, не я надживяват, но оставят значителна следа. Всички тези последици облекчават установяването през първата половина на XIX в. на централизирана абсолютна монархия. Тази държавна форма по думите на Ленин е грамадна крачка напред в сравнение с феодалната раздробеност и спомага за утвърждаване на капиталистически отношения.¹⁸⁵ В рамките на централизираната, обособена икономически и политически, със собствена физиономия държава се оформя египетската нация.

Последствията от експедицията за процеса на национално оформяне не са еднопосочни. Френският престой предопределя по-нататъшното подчинено място на Египет в изграждащата се световна колониална система. В условията на зависимост на египетската икономика при по-нататъшното развитие наред със засилващото се взаимодействие и преплитане между различните сектори нараства и пропастта помежду им. Капиталистическият сектор продължава да се разраства, но в ограничени рамки, като не успява да ликвидира, нито повсеместно да ограничи традиционните. Мно-

¹⁸⁴ К. Маркс, Ф. Енгелс. Стч. Т. 7, с. 354-359.

¹⁸⁵ В. И. Ленин. Стч. Т. 20, с. 82; Т. 6, с. 157.

го от свързаните с различните сектори социални групи продължават да са езиково, религиозно или етнически нееднородни. Тези особености водят до десинхронно въздействие на процеса на обособяване на единен капиталистически общественно-производствен организъм върху националния процес. Като следствие наред с нарастващата етническа интеграция и хомогенност формирането на египетската нация не може да обхване цялостно всички етнографски групи, някои от които остават докрай чуждо тяло.

В идейно отношение походът допринася отделни социални групи по-отчетливо да осъзнаят самоличността на Египет и неговото население, да разграничават обективните национални интереси от стремежите на оспорващите господството над страната външни сили. Това начално осъзнаване е предшественик и основа за възникване на египетската национална идеология, но процесът на нейното изграждане върви мъчително и противоречиво. Внесените буржоазни идеи не са възприети, общественото съзнание е на такова равнище, че е неспособно да ги осмисли, те се носят на байонетите на завоевателите. Тези идеи обаче изиграват ролята на „бомба със закъснител“, стават съществен елемент от националната идеология, като се преплитат с архаизма на религиозните догми и традициите, съхранили се поради деформираното общественно развитие в условията на изостаналост и зависимост. Чрез възвеличаването на Египет и разпространението на арабския език експедицията даде тласък за оформянето и на двете съперничащи до днес течения в националната самоидентификация, идеология и политика — фараонското и арабско.

Чуждата окупация предизвика масова съпротива. Въпреки че се води под религиозни лозунги, със своя обхват и освободителен характер борбата срещу завоевателя обективно изявява египетската самоличност, утвърждава силата на демократичното течение в движението на страната към независимост. Борбата разкрепости скованата от осmano-мамелюшкото господство енергия на масите от селата и градовете. Тя им вдъхна увереност, насочи ги към участие в решаване на собствената и на страната съдба.¹⁸⁶ Тази увереност, активност и инициатива са мощен фактор за преодоляване на застоя в процеса на национално оформяне. Даденият подтик за негово протичане ускорява през следващите десетилетия оформянето на съвременната египетска нация.¹⁸⁷ Пред нея и страната се откриват нови перспективи за напредък и самостоятелно развитие, за демократично решаване на националния въпрос чрез постигане на политическа независимост с участието на най-широките народни маси.

¹⁸⁶ سيد حامد النسيح ، مصر ... ص ٧٦ - ٧٧

¹⁸⁷ В. И. Ленин. Съч. Т. 17, с. 218.

L'EXPÉDITION DE BONAPARTE ET LA FORMATION DE LA NATION EGYPTIENNE

I o r d a n P e e v

(R é s u m é)

L'expédition de Bonaparte (1798—1801) est un événement d'importance historique capitale pour l'Égypte. Lors de l'occupation française une société bourgeoise ascendante et une société féodale en décomposition se heurtent. C'est une révolution de type „importé“, une révolution de la courte durée, inachevée, aux conséquences historiques contradictoires. Elle a hâté et influencé l'évolution socio-politique du pays. Elle a créé les conditions sociales, politiques et idéologiques favorables au processus de formation nationale en Égypte, dans le cadre d'un Etat pratiquement indépendant du point de vue politique et économique, en transition vers une société capitaliste. L'expédition française explique aussi la spécificité du processus de prise de conscience de la nation égyptienne. Elle a influencé les deux courants principaux de l'idéologie et de la conscience nationale égyptienne — „pharaonique“ et arabe.